

CENTRALNA BANKA
CRNE GORE

Radna studija br. 23

NETO GREŠKE I OMAŠKE

Mr Boris Kilibarda,
direktor Direkcije za platni bilans i realni sektor

Podgorica, 2013.

*IZDAVAČ: Centralna banka Crne Gore
Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 6
81000 Podgorica
Telefon: +382 20 665 331
Fax: +382 20 665 336*

WEB ADRESA: <http://www.cbcg.me>

AUTOR: Mr Boris Kilibarda, direktor Direkcije za platni bilans i realni sektor

Ovaj materijal izražava stavove autora. Ovi pogledi ne moraju nužno predstavljati stavove i politiku Centralne banke Crne Gore.

GRAFIČKO

UREĐIVANJE: Odjeljenje za publikacije

Molimo korisnike ove publikacije da prilikom korišćenja podataka iz izvještaja obavezno navedu izvor

SPISAK UPOTRIJEBLJENIH SKRAĆENICA

BDP	Bruto domaći proizvod
CBCG	Centralna banka Crne Gore
DDK	Devizno-dokumentarna kontrola
DEM	Njemačka marka
EU	Evropska unija
ITRS	Međunarodni sistem izvještavanja (engl: International Transactions Reporting System)
JCI	Carinska deklaracija
MF	Ministarstvo finansija
FZD	Fond za zaštitu depozita
MMF	Međunarodni monetarni fond
SDI	Strane direktne investicije
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
SRJ	Savezna Republika Jugoslavija

SADRŽAJ

UVOD	7
1. GREŠKE I OMAŠKE – DEFINICIJA I RAZLOG POSTOJANJA	7
2. NETO GREŠKE I OMAŠKE I MEĐUNARODNA PRAKSA	11
3. CRNA GORA I NETO GREŠKE I OMAŠKE	14
4. ANALIZA POJEDINIH POZICIJA PLATNOG BILANSA CRNE GORE.....	18
4.1. Robe	18
4.2. Usluge.....	32
4.3. Tekući transferi i faktorski dohoci	35
4.4. Strane direktne investicije	37
4.5. Ostale investicije - Gotovina i depoziti	39
4.6. Devizne rezerve	40
5. ZAKLJUČAK	43
6. LITERATURA	44

UVOD

Cilj ove radne studije jeste da se sagleda pozicija grešaka i omaški sa teoretske (metodološke) i praktične (izvori nastanka) strane i pokuša doći do zaključka šta u praktičnom smislu znače *Neto greške i omaške*. Koji je nivo pozicije *Neto greške i omaške* prihvatljiv, odnosno da li je bitan njihov iznos ili je bitno samo objašnjenje njihovog postojanja, može li se povući direktna paralela kvaliteta statistike platnog bilansa sa nivoom grešaka i omaški, da li je postojeća metodologija primjenljiva u zemljama koje nemaju svoju valutu, koji su izvori neslaganja kod prilivne i odlivne strane platnog bilansa, da li je opravdano smanjiti deficit tekućeg računa za iznos *Neto grešaka i omaški*. Ovo su samo neka od pitanja na koja će se pokušati odgovoriti kroz ovu studiju.

1. GREŠKE I OMAŠKE – DEFINICIJA I RAZLOG POSTOJANJA

Da bi se mogli naći odgovori na pitanja postavljena u uvodnom dijelu, neophodno je razumjeti metodologiju na kojoj počiva statistika platnog bilansa. Metodologija za platni bilans, data od strane MMF-a, definisana je kroz Priručnik o platnom bilansu¹ i Kompilacioni vodič za platni bilans, prema kojima "Platni bilans je statistički izvještaj koji sistematski objedinjava, za određeni vremenski period, ekonomske transakcije privrede sa ostatkom svijeta"².

Osnovni princip koji se primjenjuje kod ovog statističkog izvještaja jeste princip dvojnog knjigovodstva prema kojem se svaka transakcija knjiži dva puta – jednom na prilivnoj (potražnoj) strani i drugi put na odlivnoj (dugovnoj) strani.

Pogledajmo kako to izgleda na primjeru uvoza robe. Kada kupite neku robu u inostranstvu, kao protivvrijednost robe vi dajete određenu svotu novca. Uvoz robe se u platnom bilansu evidentira na tekućem računu, stavka *Robe*, gdje se registruje uvećanje uvoza za vrijednost te robe. Istovremeno se i vaš bankovni račun umanjuje za iznos vrijednosti te robe, što se evidentira na finansijskom računu platnog bilansa:

¹ Engl. *Balance of Payment Manual*.

² MMF, „*Balance of Payment Manual*“ 5th edition, Washington, DC USA, 1993.

	<u>CREDIT</u> ³	<u>DEBIT</u>
Uvoz robe/tekući račun	5.000	
Odliv sredstava/finansijski račun-depoziti		5.000

Znači, u ovom slučaju imamo da je prilivna strana jednaka odlivnoj, odnosno razlika prilivne i odlivne strane jednaka je nuli.

Zbir svih transakcija na prilivnoj strani treba da je jednak zbiru svih transakcija na odlivnoj strani (uz suprotni predznak). Znači, da bi se doslovno primijenilo ovo pravilo, neophodno je:

1. Svaku pojedinačnu transakciju obuhvatiti i unijeti (evidentirati) dva puta – jednom na prilivnoj, drugi put na odlivnoj strani,
2. Vrijednost svake pojedinačne transakcije mora da bude ista i na jednoj i na drugoj strani,
3. Vrijeme evidentiranja jedne iste transakcije treba da bude istovremeno na obje strane.

Ako se ispoštuju ova tri, na prvi pogled veoma jednostavna pravila, razlike između prilivne (credit) i odlivne (debit) strane neće biti, odnosno suma priliva biće jednaka sumi odliva.

U praksi, kako se radi o ogromnom broju transakcija⁴, koje je, prvo, nemoguće sve obuhvatiti, zatim obuhvatiti u isto vrijeme ili vrednovati na identičan način, rijetko je (gotovo nikada) prilivna strana jednaka odlivnoj. Kao što je slučaj i kod drugih statističkih oblasti, zadatak statističara je da na najefikasniji način prikupi i obradi podatke i na vrijeme ih prezentira korisniku tih podataka. Čak i najprecizniji i najtačniji podatak ako je kasno dat nije svrsishodan.

Iako možda nekome sve izgleda jednostavno toliko da se postavi pitanje šta tu ima komplikovano – vrijednost jedne transakcije upisati u tabelu na dvije pozicije, bolje poznavanje tehnologije prikupljanja i evidentiranja podataka otkriva niz razloga za mogućnost pravljenja greške. Sve platnobilansne transakcije odnose se na različite oblasti ekonomije, evidentiraju se na različitim stranama, a sa time su i izvori podataka o jednim te istim transakcijama različiti. Na primjer, podaci o robnim transakcijama dobijaju se na osnovu carinskih podataka (fizički tok robe) i na osnovu podataka banaka o novčanoj protivusluzi za tu transakciju. Podaci o jednoj transakciji dobijeni iz dva izvora ne moraju biti vrijednosno isti⁵. Znači, stvara se određena razlika između priliva i odliva. Pošto princip dvojnog knjigovodstva zahtijeva da te dvije strane budu vrijednosno iste, uvedena je stavka *Greške i omaške* koja je jednaka razlici između priliva i odliva. Može se reći da je to balansirajuća stavka koja dovodi račun platnog bilansa u ravnotežu.

³ „Credit“ i „Debit“ je već odomaćena terminologija za prihodnu i rashodnu stranu platnog bilansa, tako da će se koristiti i u nastavku radne studije.

⁴ Predmet interesovanja statistike platnog bilansa su sve transakcije rezidenata Crne Gore sa nerezidentima, počev od najmanje transakcije – eura kojim možda kupite novine u inostranstvu, pa do ogromnih iznosa – kupovine broda i sl. Radi se o milionima transakcija, zavisno od veličine zemlje koja izrađuje statistiku, njene otvorenosti, odnosno zavisnosti od drugih ekonomija.

⁵ Detaljnije će razlozi u vidu primjera biti dati u nastavku studije.

NETO GREŠKE I OMAŠKE

Kao što sam naziv kaže, stavkom *Greške i omaške* se obuhvataju sve greške i omaške koje se naprave u jednom vremenskom periodu pri izradi platnobilansne statistike. Bilo da se neka transakcija unese samo na jednoj strani -prilivnoj ili odlivnoj, ili se izvrši unos jedne te iste transakcije na obje strane računa ali sa različitom vrijednošću, ili se unos iste transakcije ne izvrši istovremeno, u istom obračunskom periodu, sve to stvara razlike koje se međusobno sabiraju, oduzimaju odnosno potiru u određenom dijelu. Upravo zbog toga, tačan naziv ove stavke je *Neto greške i omaške*. Takođe, iz ovog razloga (mogućnost poništavanja - potiranja vrijednosti grešaka koje su napravljene na prilivnoj i odlivnoj strani) veličina stavke nije uvijek indikator tačnosti, odnosno kvaliteta podataka platnog bilansa.

Na primjer, uvezli smo robu čija je vrijednost 100 eura – statistika spoljne trgovine je evidentirala taj događaj i mi evidentiramo uvećanje vrijednosti roba na poziciji Robe u tekućem računu. Međutim, ono što ne znamo jeste činjenica da je roba kupljena na kredit i da je, istovremeno sa uvozom robe, plaćena samo prva rata u iznosu od 30 eura.

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Uvoz robe/tekući račun	100	
Odliv sredstava/finansijski račun-depoziti		30
Neto greške i omaške		70

Stvorila se razlika od 70 eura – to bi automatski trebalo da znači da su nam se Neto greške i omaške promijenile za tih 70 eura. Ali, zamislimo sada da je u istom obračunskom periodu stranac (preciznije rečeno nerezident) turistički boravio u Crnoj Gori, boravak platio 70 eura u gotovini, a vlasnik smještaja te pare direktno potrošio u domaćim prodavnicama za svakodnevne potrepštine. Znači, statistika turizma vam kaže da je stranac tu boravio i potrošio taj novac ali, sa druge strane, nemate evidentiran priliv tog novca na finansijskom računu (novac nije došao preko bankarskog računa, niti je položen na bilo koji bankarski račun).

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Usluge turizma/tekući račun		70
Priliv sredstava/finansijski račun-depoziti	0	
Neto greške i omaške	70	

Opet se javlja razlika od 70 eura. Međutim, u totalu imamo ravnotežu u konačnom bilansu koja je nastala kao rezultat poništenja grešaka.

NETO GREŠKE I OMAŠKE

	CREDIT	DEBIT
Uvoz robe/tekući račun	100	
Usluge turizma/tekući račun		70
Priliv sredstava/finansijski račun-depoziti	0	
Odliv sredstava/finansijski račun-depoziti		30
Neto greške i omaške	0	0

Ovaj primjer pokazuje kako pozicija *Neto greške i omaške* iako iznosi nula, nije mjerilo kvaliteta statistike. Znači, cilj svakog statističara u oblasti platnog bilansa je svođenje ove pozicije na što manji iznos. Ostvarivanje totalne jednakosti između ove dvije strane je teško ostvarljivo pogotovo danas, kada se teži totalnoj liberalizaciji međunarodnih robnih i finansijskih tokova⁶.

Neto greške i omaške treba posmatrati kao indikator koji nas upozorava da postoje neke stvari koje nisu adekvatno zabilježene ili nisu uopšte zabilježene, tako da prvenstveno treba istražiti šta to može biti. Zatim, treba obratiti pažnju da li su one konstantne u dužem vremenskom intervalu i istog predznaka. Ako je to slučaj, to već sugeriše da se radi o sistemskoj grešci koja se stalno ponavlja. Na primjer, ako je vrijednost ove pozicije pozitivna, to nam govori da je zbir salda tekućeg računa i kapitalnog i finansijskog računa potcijenjen, odnosno da smo potcijenili određene prihode i/ili precijenili rashode na tekućem računu, i /ili potcijenili priliv i/ili precijenili odliv na kapitalnom i finansijskom računu.

Suština pozicije *Neto grešaka i omaški* nije svođenje njihove vrijednosti na nulu, već nalaženje razloga njihovog postojanja, kao i usmjeravanje u kom pravcu treba tražiti nedostatke. Pronalaskom razloga, odnosno izvora za njihovo postojanje, stvaramo značajan preduslov za dalje unaprijeđivanje kvaliteta statistike platnog bilansa. Postaje nam jasno u kom pravcu treba djelovati u cilju povećavanja obuhvatnosti podataka i podizanja kvaliteta istih. Sa druge strane, razlozi značajnih vrijednosti grešaka i omaški ne moraju biti vezani za dobru primjenu propisane metodologije. Ova pozicija nam može govoriti i o nesavršenosti same metodologije i potrebi njenog inoviranja. Osim toga, za kreatore ekonomske politike kretanje pozicije greške i omaške može biti signal da se jedan značajan dio ekonomskih tokova odvija u nelegalnim okvirima⁷, što državu, u vidu raznih oblika poreske evazije, uskraćuje za određeni dio poreskih sredstava.

⁶ Ovdje imamo slučaj na prvi pogled dijametralno različitih stavova koji potiču iz jedne kuće. MMF i drugi značajni međunarodni subjekti zahtijevaju od zemalja da se što više otvore, da sve više liberalizuju svoje tekuće i finansijske poslove, nazivajući to smanjivanjem biznis barijera, a sve u cilju što bržeg razvika ekonomija i postizanja većeg nivoa životnog standarda i blagostanja. Često se ta liberalizacija poistovjećuje sa željom da se bilo kakva kontrola svede na minimum. Sa druge strane, zahtijevaju od zemalja da imaju što bolju statistiku svih ovih tokova (što definitivno i same zemlje žele). Međutim, ono što stvara problem jeste to što se često u praksi dešava da neke istraživačke metode koje su veoma značajne za samu statistiku iz prvog razloga ukidaju – predstavljaju biznis barijere, a sa druge strane dovode do gubitka značajnih podataka (primjer službe DDK u CBCG – vidjeti dalje u tekstu). Očigleno je da treba naći neku mjeru da bi se oba zahtjeva zadovoljila. Međunarodna finansijska kriza, u kojoj se nalazimo zadnjih par godina, čije izvore treba tražiti sa jedne strane u preširoko shvaćenoj liberalizaciji, a, sa druge strane, i u lošim statističkim podacima, govori nam da treba da se ide u prvcu bolje kontrole.

⁷ Bilo da je riječ o raznim oblicima kontrabande, prekograničnog šverca ili krijumčarenja robe ili da se jednostavno radi o visokom učešću sive ekonomije npr. u oblasti turizma.

Znači, svi ovi razlozi jasno govore da su Neto greške i omaške, možemo slobodno reći jedan ekonomski pokazatelj koji nam govori kakve korake trebamo preduzeti, i to ne samo u oblasti statistike.

2. NETO GREŠKE I OMAŠKE I MEĐUNARODNA PRAKSA

U međunarodnoj ekonomskoj literaturi vrlo malo se može naći radova na temu neto grešaka i omaški, odnosno vrlo malo je urađenih analiza izvora njihovog postojanja, kao i uticaja istih na kvalitet statistike platnog bilansa. Takođe, ne postoji jasno definisana granica, nivo, odnosno neka proporcija koja govori koliki je nivo pozicije *Neto greške i omaške* prihvatljiv. Paralela se može povući i sa pojmom održivosti deficita tekućeg računa. Nekada je, kada je u pitanju održivost deficita tekućeg računa platnog bilansa, bila opšte prihvaćena granica od 5% BDP-a. Sve preko te granice se smatralo neodrživim. Praksa je, međutim, demantovala taj kriterijum i danas se smatra da je taj nivo različit od zemlje do zemlje. To zavisi od mnogo faktora, ali u krajnjoj instanci povjerioci su ti koji odlučuju do kada žele finansirati deficit, a samim tim i crtaju granicu prihvatljivosti deficita, odnosno njegove održivosti. Dozvoljeni nivo neto grešaka i omaški, takođe, nije jasno definisan, ali za razliku od prethodno opisanog, u ovom slučaju prihvatljivost zavisi od kvaliteta argumenata koje statističari imaju pri objašnjavanju razloga nastanka disbalansa kod prilivne i odlivne strane platnog bilansa.

Kod određivanja prihvatljivog nivoa neto grešaka i omaški dilema je sa čime upoređivati taj nivo – da li sa ukupnim prometom na tekućem i kapitalnom računu, da li sa deficitom (suficitom) na tekućem računu ili finansijskom računu ili, pak, neki treći pokazatelj koristiti. Argument u prilog prvog predloga je činjenica da kompletne transakcije – i priliv i odliv na tekućem i kapitalnom i finansijskom računu, utiču na pojavu grešaka. Međutim u praksi se obično radi poređenje sa stanjem na tekućem računu platnog bilansa.

U tabeli br. 1 dat je primjer neto grešaka i omaški i salda na tekućem računu kao procenta od bruto domaćeg proizvoda, kod nekih evropskih zemalja i Crne Gore. Iz tabele se može vidjeti da je, ne tako rijetko, pozicija neto grešaka i omaški jednaka ili veća od salda tekućeg računa, ali, istovremeno, i da se kod ovih zemalja (kao i većine evropskih zemalja) vrijednost pozicije neto greške i omaške kreće u intervalu od -1 do 1 procenat BDP-a. Interesantan je podatak da Grčka, u grupi posmatranih zemalja, ima niske *Neto greške i omaške* (maksimalno 2,8% BDP-a u periodu 1997. - 2011. godina). Od nje je, ako se gleda ovaj kriterijum, bolja Španija, gdje su se neto greške i omaške u periodu od 1993. do 2011. godine kretale u opsegu od -0,6 do 0,2% BDP-a i ona je po tome šampion Eurozone. Sa druge strane, Švedska, zemlja koja preferira korištenje kreditnih kartica umjesto gotovine i uskoro planira da totalno pređe na bezgotovinsko plaćanje, a uz to koristi svoju valutu (Švedska kruna), je tokom 2008. godine imala *Neto greške i omaške* u iznosu od 13,5% BDP-a. U Islandu, koji koristi svoju valutu (Islandska kruna) kao sredstvo plaćanja, 2008. godine zabilježene su *Neto greške i omaške* u iznosu od -54,7% BDP-a, a već naredne godine +28,5% BDP-a. U Slo-

veniji, *Neto greške i omaške* u periodu od 1994. do 2011. godine su se kretale u opsegu od -1,6 do 1,2% BDP-a, dok u Hrvatskoj, taj opseg je iznosio -2,1 do -4,3% BDP-a u periodu od 1999. do 2011. godine. Što se tiče Crne Gore, one su najviše iznosile 14,8% BDP-a i to 2001. godine.

U ovom kratkom pregledu date su i zemlje koje koriste svoju valutu i druge koje koriste euro, zemlje u kojima je visok stepen bezgotovinskog plaćanja i one druge gdje je relativno visok stepen plaćanja u kešu, tu su zemlje koje su u dubokoj ekonomskoj krizi, a i zemlje na koje je kriza vrlo malo uticala. Ako sve ovo posmatramo iz ugla kvaliteta statistike platnog bilansa koji se manifestuje kroz poziciju neto greške i omaške, generalan zaključak koji se može izvesti jeste da ne postoji samo jedan ili svega nekoliko razloga za postojanje ovih platnobilansnih neslaganja. U nekim slučajevima razlozi se nalaze u korišćenju tuđe valute, u drugim pak u velikom iznosu transakcija koje idu van bankarskih kanala i koje se ne mogu obuhvatiti, negdje je to zbog postojanja visokog stepena sive ekonomije, a negdje zbog loše primjene metodologije i samih metoda dolaska do neophodnih podataka. Razlozi se mogu tražiti i u samoj metodologiji ali i u svim zakonskim propisima koji čine okosnicu ove oblasti i tako dalje. Razloga ima mnogo, možda i ne manje nego što je pozicija u samoj Standardnoj prezentacijskoj tabeli platnog bilansa datoj od strane MMF-a, jer je svaka pozicija potencijalni izvor neslaganja.

Kao što se vidi, svaka zemlja ima svoje specifičnosti i dosta je teško generalizovati razloge postojanja neslaganja u platnom bilansu. Ipak, ako bi se pokušali definisati osnovni preduslovi koji su neophodni za postizanje dobre statistike platnog bilansa (i ne samo te vrste statistike) onda bi to izgledalo ovako:

1. Riješenost na svim nivoima, koji imaju bilo kakav uticaj na statistiku, da se radi kvalitetna statistika. Ta riješenost uporište treba da ima u saznanju o opštoj društvenoj korisnosti od ovih podataka, kako za pojedinca tako i za društvo,
2. Jasno definisani zakoni i njihova primjena (posebno u dijelu kaznenih politika), kako u svim oblastima ekonomskog života, tako i u oblastima koje se direktno odnose na statističko istraživanje,
3. Precizna metodologija i njena dosljedna primjena u smislu edukovanosti statističara,
4. Dobro odabrani izvori podataka.

Tabela br. 1 - Neto greške i omaške (NEO) i saldo tekućeg računa (CAB), % BDP-a, 1995 – 2011.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Austrija	CAB	-2,9	-2,9	-2,5	-1,6	-1,6	-0,7	2,6	1,6	2,1	2,0	2,8	3,5	4,9	2,7	3,5	0,5		
	NEO	0,1	0,8	-0,5	-1,0	-1,5	-1,2	-0,8	-1,3	-1,5	-1,9	0,5	0,7	0,5	0,8	-2,3	0,9		
Finska	CAB	4,0	3,9	5,4	5,7	6,2	8,6	8,9	5,2	6,6	3,3	4,2	4,3	2,5	1,9	1,5	-1,2		
	NEO	-1,1	-0,3	-1,3	-4,2	-1,3	-1,2	-0,6	-3,7	0,0	-1,3	-1,5	-1,8	-4,5	-6,8	-4,7	0,1	-2,7	
Francuska	CAB	0,7	1,3	2,7	2,6	3,1	1,5	1,8	1,2	0,7	-0,5	-0,6	-1,0	-1,8	-1,4	-1,6	-2,0		
	NEO	-0,2	0,1	0,3	0,7	-0,4	0,6	0,3	-0,1	-0,9	-0,1	0,5	-0,7	-0,6	0,8	0,1	0,1	-1,0	
Njemačka	CAB	-1,2	-0,6	-0,5	-0,7	-1,3	-1,7	0,0	2,0	1,9	4,7	5,1	6,3	7,5	6,2	6,0	6,1	5,6	
	NEO	-0,1	0,0	0,2	0,1	1,9	-0,4	0,6	-0,1	1,0	0,9	0,8	1,3	1,3	0,8	0,7	-0,1	0,3	
Grčka	CAB	-2,2	-3,3	-3,6	0,0	-5,5	-7,9	-7,2	-6,6	-6,6	-5,9	-7,6	-11,3	-14,6	-15,0	-11,2	-10,4	-9,9	
	NEO	-0,2	0,1	0,2	0,0	0,0	-0,4	0,8	-1,1	0,1	0,2	0,0	0,1	0,3	0,3	-0,2	-0,2	0,0	
Italija	CAB	2,2	3,2	2,7	1,6	0,7	-0,5	-0,1	-0,8	-1,3	-0,9	-1,7	-2,6	-2,4	-2,8	-1,9	-3,6	-3,1	
	NEO	-1,9	-1,6	-1,3	-2,1	-0,1	-0,1	0,2	0,1	-0,2	0,2	0,1	0,7	0,6	0,9	-0,3	-2,0	-1,6	
Holandija	CAB	6,2	5,1	6,5	3,2	3,8	1,9	2,4	2,5	5,5	7,6	9,3	6,7	4,4	5,2	7,8	9,7		
	NEO	-1,8	-4,7	-3,2	-0,1	-2,5	0,2	-0,8	-1,4	-0,6	0,1	-1,1	1,0	-2,1	-0,1	1,9	-4,1	-0,9	
Norveška	CAB	3,5	6,8	6,3	0,0	5,6	14,9	16,1	12,6	12,3	12,7	16,4	16,4	12,6	16,1	11,0	12,5	14,5	
	NEO	-2,7	-1,8	-2,8	-4,2	-0,6	-3,9	-0,7	-3,6	-2,8	-2,0	0,6	-3,2	-7,7	1,0	4,3	-2,7	3,7	
Poljska	CAB	0,7	-2,7	-5,0	-5,6	-9,9	-8,8	-4,9	-4,2	-3,4	-7,2	-6,5	-11,4	-13,9	-7,3	-10,6	-10,5		
	NEO	-0,5	0,3	1,1	-0,4	1,7	0,6	1,9	-0,7	-1,2	2,6	-0,4	0,1	-1,4	-4,8	-4,3	-4,6	-3,9	
Portugal	CAB	-0,4	-13,9	-18,8	-19,9	-30,8	-32,9	-30,9	-23,7	-17,6	-20,5	-17,6	-13,9	-15,9	-15,9	-14,1	-8,6		
	NEO	-9,0	-3,3	-1,6	1,6	-0,9	-1,3	0,8	0,4	0,7	0,3	0,2	0,7	0,4	0,0	-0,3	-0,2	-0,7	
Švedska	CAB	1,9	2,1	2,9	3,5	3,8	4,0	5,5	4,8	7,1	6,8	6,9	8,6	9,3	9,4	7,1	6,4	6,5	
	NEO	-0,6	-0,8	-1,5	-2,4	-0,2	-2,5	-3,5	-1,9	-0,5	0,0	0,4	0,9	-7,3	-13,5	-5,4	1,2	1,4	
Crna Gora	CAB							-15,4	-12,9	-6,8	-7,2	-16,6	-31,3	-49,8	-27,9	-22,9	-17,7	-17,7	
	NEO						14,8	6,3	5,7	3,6	0,7	3,3	-6,0	2,2	6,4	6,4	4,9	7,5	

Izvor: <http://data.worldbank.org/indicator/BN.KAC.EOMS.CD>.

3. CRNA GORA I NETO GREŠKE I OMAŠKE

U prethodnom dijelu, kao najvažniji preduslov za kvalitetnu statistiku platnog bilansa i uopšte bilo koju drugu statistiku navedena je neophodnost postojanja dobrih ambijentalnih uslova u kojima se razvija statistika. U ovom slučaju, termin *ambijent* se upotrebljava kao sinonim za sve one faktore koji utiču na razvoj određene pojave, u ovom slučaju na statistiku platnog bilansa. Osim riješenosti da se stvore dobri uslovi za razvoj kvalitetne statistike, potrebno je i određeno vrijeme za to. Ovdje se radi o jednom procesu koji traje duže ili kraće zavisno od kompleksnosti same statistike, ali i od drugih društvenih uslova u kojima se razvija ista.

Statistika platnog bilansa, posmatrano sa stanovišta šta sve obuhvata i iz kojih izvora se prikuplja, neophodni podaci, veoma je kompleksna. Dodatni problem predstavljaju stalne i brze promjene koje se dešavaju u oblasti finansija (pojave novih finansijskih instrumenata, sve veća liberalizacija ovih tokova i sl.), koje čine značajne pozicije u statistici platnog bilansa i koje je sve teže u potpunosti obuhvatiti.

U dijelu koji slijedi, ukratko će biti prezentirana dešavanja u Crnoj Gori tokom zadnje dvije decenije, kako bi se bolje shvatio značaj postojanja ambijentalnih uslova za dobru statistiku (ispuniti preduslove 1 i 2). U pitanju je jedan veoma dinamičan proces kod koga je potrebno mnogo kockica da se složi da bi dobili kao, finalni rezultat, dobar statistički podatak. Prečice nema i treba u svakom trenutku biti svjestan kvaliteta tih podataka, jer loši, neobjektivni ili „frizirani“ podaci stižu na naplatu kad tad. Možda je Grčka dobar primjer za to.

Naime, stepen razvoja društva, nivo životnog standarda, razvoj i poštovanje pravnih tekovina su drugi, ne manje značajni ambijentalni faktori. Čovjeka koji se bori za sticanje osnovnih egzistencijalnih uslova ponajmanje interesuje popunjavanje nekog statističkog obrasca, firmi koja posluje u ambijentu visoke evazije poreza nije u interesu da ima „čiste papire“, državi u kojoj postoji realna opasnost od ratnih sukoba, koja se bori za svoj suverenitet i međunarodno priznanje nije u centru interesovanja, u tom trenutku, donošenje i sprovođenje određenih zakonskih i drugih normi koji se se odnose na oblast statistike.

Devedesete godine XX vijeka obilježili su hiperinflacija, raspad SFRJ i ratna dešavanja. Sa jedne strane, hiperinflacija je totalno onemogućila realno vrednovanje ekonomskih tokova, i pored postojanja do tada dobrog zakonskog okvira. Sa druge strane, iluzorno je bilo očekivati da će se neko baviti statistikom usred svih tih dešavanja. U tom, kao i periodu do tada, crnogorska statistika u većini oblasti se oslanjala na statistiku koja je rađena u Beogradu. U Crnoj Gori su se, u većini slučajeva samo prikupljali podaci i slali u Beograd na obradu. Sa tom praksom se nastavilo i u periodu poslije rata, u tadašnjoj SRJ. Tokom 2002. godine je usvojen novi carinski zakon, kao i podzakonski akti kojima je definisan način funkcionisanja carinske službe. Uputstvo kako da se popunjava osnovni dokumenat za statistiku spoljne trgovine – carinska deklaracija je mijenjano više puta, što je imalo značajne implikacije na kvalitet podataka. Ono što je posebno uticalo na

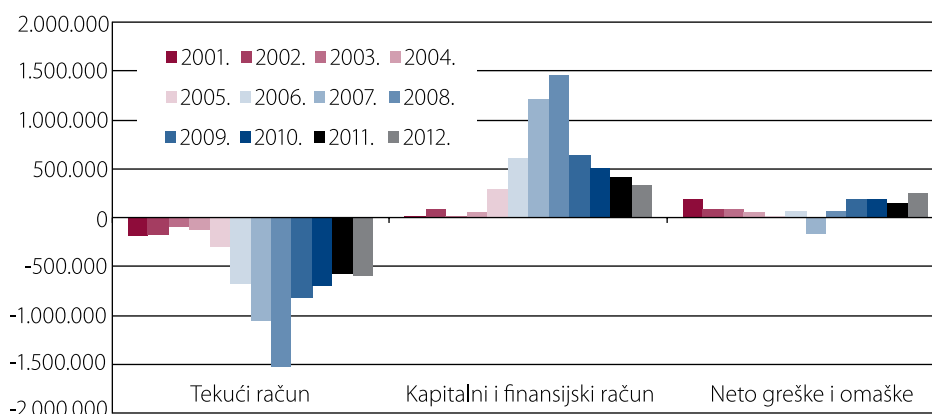
statistiku platnog bilansa jeste radikalna potez koji je urađen početkom 2003. godine kada je odlučeno da se više ne šalju carinske deklaracije na obradu u Beograd. Sa stanovišta statistike, mnogo bi sretnije rješenje bilo da se napravio prelazni period u kome bi se neko iz Crne Gore obučio za statističku obradu spoljnotrgovinskih podataka, čiji su izvor carinske deklaracije. U aprilu 2003. godine obradu carinskih deklaracija preuzima Centralna banka, sve do 2005. godine kada Monstat, koji je u međuvremenu kupio softver neophodan za obradu ovih podataka i obučio ljude za to, preuzima odgovornost za ovu vrstu statistike. U međuvremenu, stari devizni zakon i svi podzakonski akti koji su se odnosili na ovu oblast zamijenjeni su novim Zakonom o tekućim i kapitalnim poslovima sa inostranstvom, koji široko liberalizuje spoljnotrgovinske transakcije. Ukida se sistem devizne kontrole i obaveza izvještavanja Centralne banke o svim zaključenim kreditnim poslovima i tako se gube značajni podaci za statistiku, kao i mehanizmi kojima se obezbjeđivao dobar kvalitet podataka. Liberalizacija je iz perspektive statistike ponekad pogrešno tumačena. Gotovo svakodnevno se dešavalo (slična situacija je i danas), kada pitate nekog fizičkog ili pravnog subjekta za svrhu određene transakcije ili pak za količinu novca potrošenog za vrijeme turističkog boravka u inostranstvu, da dobijete odgovor „to je moja stvar“ ili neki drugi statistički beskoristan odgovor. Siva ekonomija je cvjetala. Kad se ima na umu da je to period stalnih tenzija u jednoj nefunkcionalnoj državotvornoj zajednici, gdje je prioritet dat uspostavljanju nezavisnosti, sasvim je jasno zašto se nije previše pažnje posvećivalo problemima vezanim za statistiku. Značajan stepen sive ekonomije, nezaokružen zakonski okvir, koji se često znao i više puta mijenjati u određenoj oblasti, visok stepen liberalizacije i uvođenje eura u zemlji u kojoj je povjerenje u banke bilo na relativno niskom nivou, a plaćanje u kešu i štednja u slamaricama na izuzetno visokom, neke su od stvari koje su uticale na kvalitet statistike platnog bilansa.

S obzirom na sve rečeno, u radu će biti analizirani godišnji podaci od 2001. godine, zaključno sa 2012. godinom, kao i kvartalni podaci od 2005. do 2012. godine, pri čemu će fokus biti na najnovijim podacima upravo iz razloga kvaliteta podataka i konzistentnosti primijenjene metodologije.⁸ Uz to, neophodno je napomenuti da je vrlo teško i sa veoma diskutabilnim stepenom istinitosti (vjerovatnoće) donositi sud o stvarnim izvorima nastanka grešaka i omaški, s obzirom na ogroman broj faktora koji utiču na ovu poziciju.

Crna Gora, tradicionalno ostvaruje deficit na tekućem računu, dok je saldo na kapitalnom i finansijskom računu uvijek pozitivan, s tim što je, posmatrano u apsolutnim iznosima, saldo tekućeg računa gotovo uvijek veći.

⁸ Od 2005. godine do danas je primijenjena ista metodologija, koja se zbog određenih specifičnosti nije mogla u potpunosti koristiti za raniji period. Stoga je moguće analizirati kvartalne podatke samo za ovaj period.

Grafik br. 1 – Platni bilans Crne Gore, godišnji nivo, 2001 – 2012., 000 EUR

Kao rezultat toga, u periodu od 2001. do 2012. godine pozicija *Neto greške i omaške* u platnom bilansu Crne Gore je bila pozitivna, izuzev 2007. godine, i dosta značajna. Kad se kaže dosta značajna misli se na njeno učešće u BDP-u u poređenju sa drugim zemljama sličnih karakteristika. Izuzetak je 2007. godina kada je apsolutni iznos salda kapitalnog i finansijskog računa premašio apsolutni iznos tekućeg računa za oko 160 miliona eura.

Grafik br. 2 - Neto greške i omaške, 000 EUR

Na osnovu godišnjih podataka, ako se izuzme 2007. godina, na prvi pogled može se reći da razloge za neravnotežu platnog bilansa treba tražiti ili u precijenjenosti deficita tekućeg računa ili u potcijenjenosti suficita kapitalnog i finansijskog računa. Sljedeći korak u analizi zahtjeva detaljniji pregled oba računa, odnosno pregled pojedinačnih pozicija tekućeg i kapitalnog i finansijskog računa. Moguća precijenjenost deficita tekućeg računa sama po sebi ne znači da su određeni rashodi prikazani većim nego što stvarno jesu. Pošto se svaka pozicija sastoji od prilivne i odlivne strane, to postoji više kombinacija koje mogu dovesti do precijenjenosti salda te pozicije. Prilivna strana može biti potcijenjena dok je odlivna u redu, ili situacija da je prilivna strana realno vrednovana ali je odlivna precijenjena. Može se desiti da kod obje strane postoji greška, s tim što je apsolutna

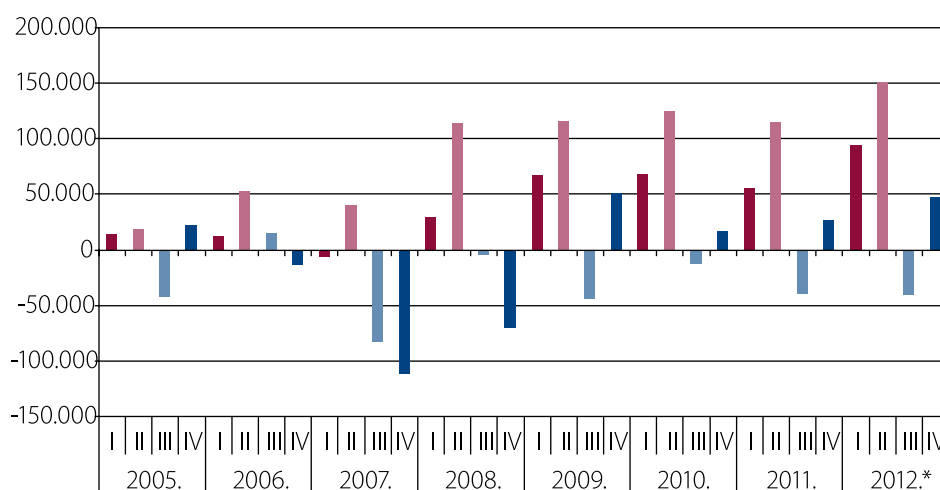
vrijednost precijenjene pozicije veća od apsolutne vrijednosti potcijenjene pozicije. Naredni korak bi bio detaljnije analiziranje same te pozicije jer svaka pozicija se, bilo da se radi o prilivu ili odlivu, sastoji od niza potpozicija. Na primjer, kod pozicije usluge javljaju se usluge od turizma, transporta i tako dalje, koje opet dijelimo na još manje pozicije (transport može biti vazdušni, vodeni, drumski i sl, pa transport robe i ljudi, i tako dalje). Slično je situacija i kod kapitalnog i finansijskog računa.

Kao što se može vidjeti, kod ovako složene statistike, koja sadrži mnogo podataka, iz mnogo različitih izvora, veoma je teško dati pravo, odnosno precizno tumačenje razloga postojanja neslaganja prilivne i odlivne strane, odnosno postojanja neto grešaka i omaški.

Pošto je Crna Gora zemlja koja značajan dio svog razvoja oslanja na oblast turizma, to je i u statistici platnog bilansa evidentan snažan sezonski uticaj ove oblasti, kako na njene pojedine pozicije, tako i na kretanje pozicije *Neto greške i omaške*.

Sljedeći grafik prikazuje kretanje ove pozicije na kvartalnom nivou.

Grafik br. 3 – Neto greške i omaške, kvartalni nivo, 2005 – 2012., 000 EUR

Ako posmatramo prethodni grafik možemo zaključiti da su se u periodu od 2005. godine do 2012. godine Neto greške i omaške kretale na sljedeći način:

- U prvom kvartalu uvijek su bile pozitivne, izuzev 2007. godine,
- U drugom kvartalu uvijek su bile pozitivne,
- U trećem kvartalu uvijek su bile negativne, izuzev 2006. godine i
- U četvrtom kvartalu bile su pozitivne, izuzev 2007. i 2008. godine.

„Izuzeci“ nam potvrđuju zaključak da postoji više razloga ili različitih izvora postojanja pozicije *Neto greške i omaške*.

Neki generalni zaključak, baziran na ekonomskim indikatorima koji odlikavaju domaću ekonomiju, zatim radnom iskustvu u ovoj oblasti i komparaciji sa međunarodnom praksom, jeste da je deficit tekućeg računa platnog bilansa Crne Gore precijenjen, dok je u slučaju finansijskog računa pozicija *Gotovina i depoziti* najteža za procjenjivanje.

4. ANALIZA POJEDINIH POZICIJA PLATNOG BILANSA CRNE GORE

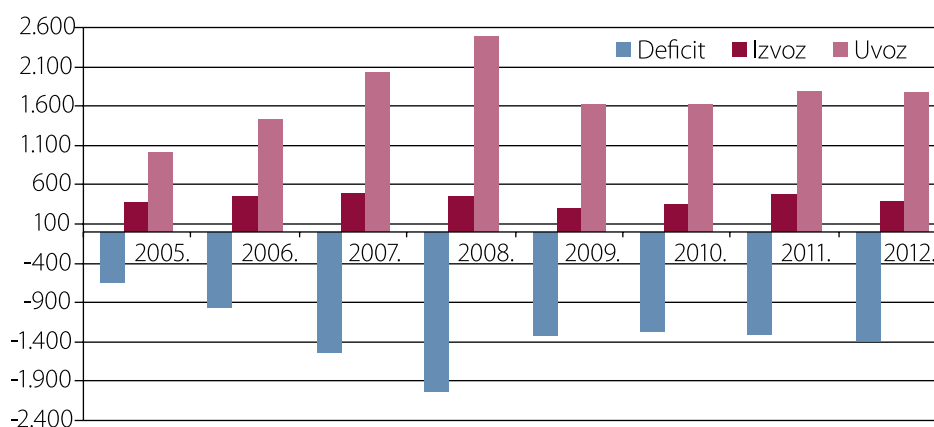
U ovom dijelu date su analize pojedinih pozicija platnog bilansa Crne Gore za koje se smatra da mogu predstavljati osnovni razlog neravnoteže ovog računa, odnosno izvor značajnog iznosa pozicije *Neto greške i omaške*. Analize su bazirane na domaćim podacima koji služe za kompilaciju platnog bilansa (poređenje podataka koji potiču iz različitih izvora o kretanjima određene pozicije platnog bilansa), zatim komparaciji određenih pozicija platnog bilansa sa ostalim makroekonomskim indikatorima, koji opisuju stanje u crnogorskoj privredi i na kraju upoređivanju sa platnobilansnim podacima drugih zemalja.

4.1. Robe

Analizu ćemo započeti sa prvom pozicijom u platnom bilansu – Robama. Međutim, čak i da je raspored analiziranja određen iz drugog ugla, ugla koji govori koje bi to pozicije mogle imati najznačajniji uticaj na neravnotežu crnogorskog platnog bilansa, sigurno bi ova pozicija bila „visoko kotirana“, ako nzbog čega drugog, a ono zbog činjenice da je visoki spoljnotrgovinski deficit Crne Gore osnovni generator visokog deficita tekućeg računa.

Spoljnotrgovinski deficit, koji je konstanta u crnogorskoj razmjeni sa inostranstvom, u periodu od 2005. godine do 2012. godine kretao se u opsegu od 35,4% BDP-a do 65,6% BDP-a, odnosno prosjek za taj period je iznosio 46,4% BDP-a. Istovremeno se deficit tekućeg računa kretao u opsegu od 16,6% BDP-a do 49,8% BDP-a, dok je njegov prosjek za taj period iznosio 27,9% BDP-a. Ili, ako pogledamo odnos robnog deficita i izvoza roba u ovom periodu, vidjećemo da je izvoz bio manji u prosjeku 3,2 puta tokom ovih osam godina, minimalan iznos zabilježen je 2005. godine (1,7 puta je bio veći deficit od vrijednosti izvoza), a maksimalan 4,5 puta je zabilježen tokom 2008. i 2009. godine. Pokrivenost uvoza roba izvozom se kretala u opsegu od 18% do 37%.

Grafik br. 4 – Uvoz, izvoz roba i deficit, 2005-2012, mil.Eur

Konstantni spoljnotrgovinski deficit iziskuje stalne izvore raspoloživih sredstava kojima bi se on mogao finansirati. Sa jedne strane, ako pogledamo crnogorsku privredu, njenu industriju, poljoprivredu, zatim njenu orjentisanost na turizam kao jednu od ključnih razvojnih grana, sasvim je logično očekivati da tražnju za robama nije moguće u potpunosti zadovoljiti domaćom ponudom roba. Međutim, činjenica je da visok nivo deficita traje već godinama.

Pogledajmo malo međunarodnu praksu. Kod sagledavanja međunarodne prakse korišćeni su podaci MMF-a, koji su obuhvatali 190 zemalja (tačnije 189 zemalja, plus podaci za Euro zonu), u periodu od 2005. do 2012. godine. U narednim tabelama biće prikazana kretanja u četrdesetak zemalja, koje su najinteresantnije polazeći od svrhe ovog rada, i među njima će biti i prikazane zemlje susjedi Crne Gore. Podaci su prikazani kao procenat učešća u bruto domaćem proizvodu tih zemalja, kao indikatoru koji će najrealnije prikazati ekonomsku sliku tih zemalja. Podatak iz ove baze za Crnu Goru za 2005. godinu je korigovan novijim podatkom kojim raspolaže CBCG.

Od 190 zemalja u periodu od 2005. do 2012. godine, njih oko 130 je ostvarilo negativan prosječni saldo spoljne trgovine. Važno je napomenuti da nije svake godine ostvaren deficit, ali se u ovom slučaju kao kriterijum poređenja uzima ukupni prosjek salda ostvarenih za osam godina.

Tabela br. 2 - Spoljnotrgovinski deficit, % BDP-a

Zemlja	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Prosjek
Angvila	-117,6	-176,6	-159,7	-174,2	-119,9	-127,2	-116,6	-114,2	-138,2
Montserat	-134,5	-129,8	-115,2	-138,8	-103,7	-120,8	-126,2	-101,9	-121,3
Afghanistan	-63,4	-65,3	-63,4	-61,9	-55,7	-45,9	-43,6	-42,8	-55,2
Kiribati	-61,8	-52,8	-43,7	-46,4	-47,5	-45,7	-46,3	-45,9	-48,8
Maldivi	-49,8	-45,3	-47,8	-47,0	-34,4	-48,1	-56,5	-56,4	-48,1
Tuvalu	-47,4	-40,6	-34,4	-51,0	-46,3	-53,7	-56,2	-50,4	-47,5
Crna Gora	-35,4	-45,0	-57,6	-65,6	-44,3	-40,8	-40,4	-41,8	-46,4
Maršalska ostrva	-44,8	-44,7	-46,4	-45,7	-48,5	-61,8	-40,2	-37,7	-46,2
Lesoto	-47,7	-43,0	-43,0	-41,2	-47,6	-46,7	-43,7	-48,7	-45,2
Moldavija	-39,9	-46,4	-52,2	-53,2	-35,8	-38,2	-40,9	-40,7	-43,4
Zelenortska ostrva	-35,9	-41,7	-49,6	-48,7	-42,3	-40,9	-44,6	-42,0	-43,2
Samoa	-38,2	-42,6	-44,0	-38,5	-41,8	-41,8	-40,3	-44,8	-41,5
Kosovo	-35,9	-37,6	-40,3	-43,3	-42,8	-42,1	-45,1	-44,1	-41,4
Tadžikistan	-26,9	-35,1	-45,1	-53,0	-39,8	-37,0	-47,7	-43,3	-41,0
Antigva i Barbuda	-37,4	-42,8	-45,7	-44,9	-40,8	-35,9	-33,3	-34,3	-39,4
Džibuti	-37,7	-43,8	-50,1	-51,4	-35,6	-26,1	-33,2	-34,8	-39,1
Sao Tome i Principe	-28,2	-38,1	-40,2	-46,0	-37,9	-41,9	-42,2	-32,7	-38,4
Liberija	-29,1	-37,5	-30,6	-40,7	-36,4	-35,5	-40,8	-35,6	-35,8
Sejšeli	-36,3	-31,6	-27,3	-41,9	-35,5	-34,2	-39,2	-40,2	-35,8
Tonga	-34,1	-34,1	-35,8	-38,7	-36,5	-34,3	-35,8	-36,2	-35,7
Sveti Vincent i Grenadini	-30,8	-32,2	-34,6	-39,0	-35,7	-37,1	-36,0	-35,6	-35,1
Grenada	-38,4	-37,9	-37,8	-36,1	-29,5	-32,9	-32,7	-31,8	-34,7
Sveta Lucija	-36,4	-42,0	-39,1	-37,1	-22,8	-28,7	-35,0	-34,4	-34,4
Bosna i Hercegovina	-45,1	-34,2	-36,9	-38,1	-27,6	-25,6	-27,7	-26,9	-32,7
Liban	-28,5	-27,7	-31,5	-37,1	-32,3	-33,0	-35,6	-36,3	-32,7
Dominika	-28,9	-26,8	-32,3	-38,4	-33,5	-33,3	-33,7	-33,2	-32,5
Jordan	-39,9	-33,6	-37,7	-32,6	-26,3	-25,7	-30,6	-33,7	-32,5
Jamajka	-22,9	-24,6	-30,6	-31,9	-27,7	-25,3	-27,5	-27,1	-27,2
Sveti Kristofor i Nevis	-22,7	-25,6	-26,9	-32,8	-33,1	-28,9	-25,3	-21,8	-27,1
Kipar	-25,2	-27,2	-29,8	-32,4	-25,5	-26,8	-24,2	-22,6	-26,7
Vanuatu	-23,7	-23,8	-26,1	-35,0	-26,7	-26,8	-24,4	-25,9	-26,5
Albanija	-22,4	-23,5	-27,0	-27,5	-26,0	-23,2	-24,1	-20,9	-24,3
Makedonija	-17,8	-19,1	-19,8	-26,2	-23,3	-20,8	-22,4	-23,7	-21,6
Srbija	-21,1	-21,3	-24,9	-26,2	-17,1	-16,5	-17,1	-18,7	-20,4
Hrvatska	-20,9	-21,1	-21,8	-22,8	-16,6	-13,5	-14,3	-13,1	-18,0
Bugarska	-19,0	-21,0	-23,5	-24,3	-11,9	-7,7	-5,6	-9,1	-15,3
Grčka	-14,3	-16,9	-18,6	-18,9	-13,3	-12,7	-13,1	-10,1	-14,7
Italija	0,0	-0,7	0,2	-0,1	0,1	-1,3	-1,1	1,3	-0,2

Izvor: MMF

U prethodnoj tabeli prikazane su zemlje sa najvećim spoljnotrgovinskim deficitom u periodu od 2005. godine do 2012. godine. Kriterijum po kojem su zemlje prikazane jeste najveći prosječni spoljnotrgovinski deficit ostvaren u ovom periodu.

Preduslov bilo kakve analize jesu dobri podaci. Posmatrano iz tog ugla, sasvim logičnim se postavlja pitanje kvaliteta statistike koju proizvode ove zemlje. Činjenica je da postoje međunarodni standardi koji su tu da obezbjede uniformisanost i samim tim uporedivost podataka, ali, takođe, činjenica je da je stepen usaglašenosti statistika pojedinačnih zemalja sa međunarodno datom statistikom različit. To je i najveći razlog neslaganja tokova izvoza i uvoza roba kada se posmatra na nivou svijeta. Jasno je da bogatije zemlje više ulažu u razvoj statistike, dok je kod siromašnijih kvalitetan razvoj statistike ne stoji visoko na njihovoj ljestvici prioriteta.

Na osnovu podataka datih u prethodnoj tabeli, vidimo da su šampioni spoljnotrgovinskog deficita zemlje Angvila i Montserrat⁹ sa prosječnim spoljnotrgovinskim deficitima od 138,2%, odnosno 121,3% BDP-a. Angvila je i šampion po najvećem godišnjem ostvarenom spoljnotrgovinskom deficitu – tokom 2006. godine on je iznosio 176,6% BDP-a. Zatim slijedi jedna kontinentalna zemlja Avganistan sa prosječnim spoljnotrgovinskim deficitom od 55,2% BDP-a. Na ovoj listi prosječnih spoljnotrgovinskih deficita Crna Gora zauzima visoko sedmo mjesto. Sam po sebi spoljnotrgovinski deficit ne znači ništa loše. On odslikava karakteristike ekonomije zemlje, njenu orijentisanost na neke druge vidove proizvodnje, ali ono što izaziva dilemu jeste njegova visina.

Pogledajmo neke osnovne karakteristike analiziranih zemalja. Pretežno se radi o malim nerazvijenim ostrvskim zemljama (zelenom bojom označena polja), od kojih se znatan dio bavi ribarstvom i nekim oblicima turizma, ili pak veoma siromašnim kopnenim zemljama (Moldavija), kao i zemljama sa nesređenim ekonomskim stanjem, od kojih je u pojedinim do skoro bilo ratnih dešavanja (Avganistan, Liberija). Crna Gora nije ostrvska zemlja, ali ima svoju obalu. Većina ovih zemalja ima mali broj stanovnika, kao i Crna Gora. Za traženje neke dalje zajedničke karakteristike Crne Gore sa ovim zemljama, vjerovatno bi trebala detaljnija analiza svake pojedinačno. Međutim, generalni zaključak je da Crna Gora malo toga ima zajedničkog sa većinom ovih zemalja posmatrano iz ugla ekonomije i same ekonomsko-političke stabilnosti.

Pogledajmo kakva je situacija sa zemljama iz okruženja. Crnoj Gori najbliži po prosječnom spoljnotrgovinskom deficitu jeste Kosovo sa prosječnim deficitom od 41,4% BDP-a (5 procentnih poena manje od Crne Gore), zatim slijede Bosna i Hercegovina sa prosječno ostvarenim deficitom od 32,7% BDP-a (13,7 procentnih poena manje od Crne Gore), Albanija sa 20,4% BDP-a (26 procentnih poena manje) i tako dalje. Ako posmatramo godišnje deficite, tu je Crna Gora šampion sa deficitom ostvarenim tokom u 2008. godini od 65,6% BDP-a, a slijede Bosna i Hercegovina i Kosovo sa po 45,1%, te Albanija sa 27,5% BDP-a.

⁹ *Angvila* je Britanska prekomorska teritorija u Malim Antilima na Karibima istočno od Portorika, površine 91 km², sa 61 km obalne linije. Od ekonomskih aktivnosti najvažnije su ribarstvo i turizam. *Montserrat* je ostrvo u Karipskom moru, površine 102 km², koje se nalazi na Leewardskim ostrvima, odnosno Malim Antilima. Izvor: Wikipedia

Pogledajmo sada kakva je situacija kad je u pitanju međunarodni uvoz roba. Ako posmatramo prosječni iznos uvoza roba, izražen kao procenat od BDP-a, od svih 190 zemalja Crna Gora zauzima 23. mjesto sa 61,7% BDP-a. Prvo mjesto zauzima Hong Kong¹⁰ sa prosječnim učešćem od 179,9% BDP-a. Singapur zauzima treće mjesto. Uvoz robe Hong Konga je u 2012. godini iznosio 201,7% ostvarenog BDP-a i po tome se on nalazi na prvom mjestu u periodu od 2005. godine do 2012. godine. Crna Gora je, u posmatranom periodu, imala najveći uvoz 2008. godine, kada je iznosio 80,2% BDP-a čime zauzima 13. mjesto gledano po ovom kriterijumu među 190 zemalja.

Međutim, zemlje kao što su Singapur i Hong Kong nijesu relevantne za ovaj rad. Razlog tome leži u činjenici da su to zemlje koje imaju značajno učešće uvoza roba u BDP-u ali, takođe, i značajno učešće izvoza roba, odnosno spoljnotrgovinski saldo (suficit - slučaj Singapura ili deficit - slučaj Hong Konga) im nije toliko veliki kao u slučaju Crne Gore. Na primjer, Singapur je u periodu od 2005. godine do 2012. godine imao prosječni uvoz od 143,8% BDP-a, dok je istovremeno izvoz iznosio 172,7% BDP-a. Singapur je jedna od zemalja koja razvoj bazira na bescarinskoj trgovini, odnosno izvozu prerađenih uvoznih proizvoda. Paralela sa Crnom Gorom se ovdje ne bi mogla povući jer se Crna Gora ne bavi preradom, odnosno oplemenjivanjem¹¹. Doduše, ako se pogleda uvoz i izvoz Crne Gore može se vidjeti da je pozicija *Nafta i naftni derivati* visoko zastupljena kod uvoza, ali i značajan dio se odnosi na izvoz. Međutim, s obzirom da se u Crnoj Gori ne radi ni kakva prerada naftnih derivata, u pitanju je klasični reeksport (slična situacija je i sa električnom energijom).

Iz navedenih razloga, polazna osnova za posmatranje uvoza po zemljama biće prethodna tabela – zemlje sa najvećim spoljnotrgovinskim deficitom.

¹⁰ Hong Kong je jedna od kineskih Specijalnih administrativnih regija sa vlastitom samoupravom. MMF je u svojim statističkim podacima tretira kao samostalnu zemlju, zbog toga je i navodimo ovdje.

¹¹ Nekada je postojao uvoz djelova za obuću, koji su se sklapali na Cetinju i kao gotov proizvod izvozili. Međutim to je bio pojedinačan slučaj i toga više nema.

NETO GREŠKE I OMAŠKE

Tabela br. 3 - Uvoz roba kao procenat BDP-a, 2005 – 2012. godina

Zemlja	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Prosjek
Angvila	-135,4	-188,3	-166,7	-183,0	-142,1	-140,0	-127,7	-125,5	-151,1
Montserrat	-144,9	-139,2	-130,9	-158,0	-118,4	-125,5	-137,7	-118,4	-134,1
Lesoto	-94,7	-94,3	-93,9	-93,0	-91,1	-87,7	-86,5	-93,0	-91,8
Sejšeli	-74,5	-73,6	-65,8	-87,1	-86,5	-75,4	-84,2	-87,9	-79,4
Afghanistan	-92,0	-91,1	-84,6	-85,5	-75,8	-62,5	-58,8	-56,0	-75,8
Moldavija	-76,8	-77,6	-83,4	-80,4	-60,2	-65,5	-73,3	-71,3	-73,6
Maršalska ostrva	-61,9	-57,2	-58,7	-58,9	-62,2	-81,6	-69,5	-66,7	-64,6
Jordan	-74,0	-68,1	-71,2	-68,8	-53,1	-52,3	-58,3	-59,0	-63,1
Maldivi	-66,0	-62,6	-62,6	-64,5	-42,9	-57,4	-69,1	-68,4	-61,7
Crna Gora	-55,7	-66,5	-75,7	-80,2	-54,3	-52,3	-55,1	-53,5	-61,7
Bosna i Hercegovina	-68,5	-61,2	-64,5	-65,9	-51,3	-55,3	-60,8	-60,6	-61,0
Bugarska	-59,7	-66,4	-67,5	-67,2	-45,4	-50,8	-58,2	-61,5	-59,6
Makedonija	-52,0	-55,7	-61,2	-66,3	-52,1	-56,1	-64,8	-64,8	-59,1
Slovenia	-54,4	-58,6	-62,0	-60,9	-47,6	-55,5	-61,7	-61,2	-57,7
Liberija	-45,9	-59,2	-52,5	-63,5	-49,7	-52,2	-65,5	-63,2	-56,5
Kiribati	-67,0	-55,9	-53,1	-53,1	-53,8	-49,5	-52,5	-52,3	-54,7
Zelenortska ostrva	-45,1	-50,4	-55,7	-56,0	-48,1	-49,1	-55,7	-51,8	-51,5
Tadžikistan	-41,9	-47,5	-55,4	-61,9	-48,0	-45,2	-56,8	-53,3	-51,3
Tuvalu	-49,0	-42,4	-35,9	-52,8	-48,0	-55,1	-58,1	-52,2	-49,2
Sveta Lucija	-46,2	-51,6	-48,1	-51,9	-39,2	-48,6	-50,8	-48,4	-48,1
Kosovo	-38,2	-41,5	-45,5	-49,0	-47,3	-49,4	-52,0	-49,8	-46,6
Džibuti	-43,3	-51,0	-56,9	-58,4	-43,0	-33,3	-43,3	-43,4	-46,6
Antigva i Barbuda	-45,7	-49,3	-50,3	-49,7	-43,8	-40,0	-38,3	-39,1	-44,5
Samoa	-41,4	-45,0	-46,4	-40,7	-43,9	-44,8	-44,0	-49,6	-44,5
Srbija	-40,9	-43,2	-47,3	-49,0	-37,8	-43,0	-44,2	-49,1	-44,3
Sao Tome i Principe	-33,8	-43,8	-45,0	-50,2	-42,6	-47,8	-46,6	-37,4	-43,4
Sveti Vincent i Grenadini	-38,6	-38,9	-42,1	-47,3	-43,6	-43,7	-42,3	-42,6	-42,4
Grenada	-43,1	-42,5	-43,2	-41,0	-34,1	-37,0	-37,2	-36,5	-39,3
Tonga	-39,6	-38,4	-38,7	-41,0	-38,7	-36,7	-38,4	-38,8	-38,8
Hrvatska	-40,9	-42,3	-42,9	-43,4	-33,7	-33,9	-36,4	-35,2	-38,6
Albanija	-30,4	-32,3	-37,0	-37,9	-35,0	-36,3	-39,1	-36,3	-35,6
Grčka	-21,6	-24,7	-26,4	-27,4	-19,9	-20,4	-22,8	-21,5	-23,1
Italija	-20,8	-23,0	-23,3	-23,6	-19,2	-23,1	-24,9	-23,6	-22,7

Izvor: MMF

Ako sada posmatramo prosječni izvoz kao procenat BDP-a, Crna Gora, sa prosječno ostvarenim izvozom od 21,5% BDP-a tokom ovih osam godina, zauzima 139 mjesto od obuhvaćenih 190 zemalja. Naravno, šampioni izvoza su Singapur i Hong Kong sa prosječnim izvozom od 172,7%

BDP-a, odnosno 166% BDP-a. Ista situacija je i kada je u pitanju najveće ostvareni izvoz: Singapur – 192,9% BDP-a, Hong Kong – 176% BDP-a.

Za Crnu Goru je nešto malo bolja situacija ako se posmatra najveći izvoz u ovom periodu. Crna Gora je ostvarila najveći izvoz 2006. godine (21,5% BDP-a) i tako zauzela 134. mesto. U tabeli koja slijedi, radi uporedivosti sa prethodnim tabelama, prikazane su iste zemlje ali je dodata kolona koja govori koji je redni broj određena zemlja zauzela na listi od 190 zemalja.

Tabela br. 4 - Izvoz roba kao procenat BDP-a, 2005 – 2012.

R.br	Zemlja	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Prosjeak
29	Slovenija	50,8	54,9	57,2	54,5	46,2	52,7	58,8	60,4	54,4
37	Lesoto	47,1	51,3	50,9	51,8	43,4	40,9	42,9	44,3	46,6
42	Bugarska	40,7	45,4	43,9	42,9	33,5	43,2	52,6	52,4	44,3
45	Sejšeli	38,2	42,0	38,5	45,2	51,0	41,1	45,0	47,8	43,6
81	Moldavija	37,0	31,1	31,2	27,2	24,4	27,4	32,4	30,6	30,2
90	Bosna i Hercegovina	23,4	27,0	27,5	27,8	23,7	29,8	33,2	33,7	28,3
104	Srbija	19,8	21,9	22,4	22,8	20,7	26,6	27,1	30,3	24,0
110	Italija	20,8	22,3	23,5	23,5	19,2	21,8	23,9	24,9	22,5
118	Liberija	16,8	21,7	21,9	22,8	13,3	16,7	24,7	27,6	20,7
119	Hrvatska	20,0	21,2	21,1	20,5	17,1	20,4	22,0	22,1	20,6
120	Afghanistan	28,6	25,8	21,2	23,5	20,2	16,5	15,2	13,1	20,5
126	Maršalska ostrva	17,1	12,5	12,2	13,2	13,7	19,8	29,3	28,9	18,3
139	Crna Gora	20,3	21,5	18,0	14,6	9,9	11,5	14,7	11,8	15,3
148	Sveta Lucija	9,8	9,6	9,0	14,8	16,4	19,9	15,8	14,0	13,7
149	Maldivi	16,3	17,3	14,8	17,5	8,5	9,4	12,6	12,0	13,5
152	Angvila	17,8	11,7	7,0	8,8	22,3	12,8	11,1	11,4	12,9
153	Montserat	10,4	9,4	15,8	19,2	14,7	4,7	11,5	16,6	12,8
158	Albanija	8,0	8,8	10,1	10,4	9,0	13,1	15,1	15,5	11,2
170	Grčka	7,4	7,7	7,8	8,5	6,6	7,7	9,7	11,4	8,3
171	Zelenortska ostrva	9,2	8,7	6,1	7,3	5,8	8,1	11,1	9,8	8,3
176	Sveti Vincent i Grenadini	7,7	6,7	7,5	8,2	7,9	6,6	6,3	7,0	7,3
178	Kiribati	5,2	3,2	9,3	6,7	6,3	3,9	6,2	6,4	5,9
180	Kosovo	2,3	3,9	5,2	5,6	4,5	7,2	6,9	5,7	5,2
181	Antigva i Barbuda	8,3	6,5	4,6	4,9	2,9	4,0	5,0	4,8	5,1
182	Sao Tome i Principe	5,5	5,7	4,7	4,3	4,7	5,9	4,4	4,6	5,0
184	Grenada	4,7	4,6	5,4	4,9	4,6	4,0	4,5	4,7	4,7
187	Tonga	5,5	4,3	2,9	2,3	2,3	2,4	2,6	2,5	3,1
188	Samoa	3,1	2,4	2,3	2,2	2,1	3,0	3,6	4,8	3,0
189	Tuvalu	1,5	1,8	1,5	1,8	1,6	1,4	1,9	1,8	1,7

Izvor: MMF

Prikazom prethodne tri tabele, iznešena je nedoumica u vezi tačnosti podatka o robnom deficitu, odnosno njegovoj visini, a samim tim i održivosti, s tim da se ne nalazi baš mnogo sličnosti Crne Gore i zemljama sa sličnim nivoom deficita. Za neki precizniji zaključak trebalo bi mnogo više podataka.

Međutim, ono što bi se moglo koristiti kao signal da nešto možda nije u redu jeste rezultat dobijen upoređivanjem podataka zvanične statistike. Misli se na takozvanu statistiku ogledala – Mirror statistiku. Mirror statistikom upoređujemo podatke o robnoj razmjeni između dvije ili više zemalja, u određenom vremenskom periodu. Na ovaj način se može upoređivati robna razmjena ne samo na nivou ukupnog uvoza/izvoza, već i na nivou carinskih tarifa i postupaka i razjasniti uzroci nepodudaranja statističkih podataka. Razlozi odstupanja u podacima dvije zemlje mogu biti različiti, počev od kvaliteta popunjavanja carinskih deklaracija i kvaliteta statističkih obrada, pa do raznih nezakonitih ponašanja u cilju izbjegavanja plaćanja obaveza koje nastaju po tim ekonomskim aktivnostima. U Evropskoj uniji, gdje se primjenjuje gotovo u potpunosti ista metodologija kod praćenja kretanja roba, takođe su prisutne razlike kod podataka spoljnotrgovinskih partnera. Koliko razloga može biti dovoljno govori podatak da međunarodna teorija, kad je u pitanju mirror statistika, definiše mogući opseg odstupanja¹² od 0% do 200%. Nisko odstupanje jeste odstupanje u opsegu od 0% do 15%, srednje od 15% do 50%, a visoko od 50% do 200%. Međutim, kad postoji odstupanje veće od 30% to je već razlog za dodatnu provjeru podataka i ustanovljavanje razloga odstupanja. Prema Galinecu¹³, ako se kod uporedne analize robne razmjene između dvije zemlje pokažu razlike veće od 10–15% na nivou ukupnih pokazatelja ili pak ako se radi o pojedinačno uočenoj većoj razlici u pokazateljima na nivou proizvoda, to upućuje na postojanje sive ekonomije u ovoj oblasti.

Samo odstupanje, sa jedne strane, različito je od zemlje do zemlje ali, isto tako, isti stepen odstupanja različitog je značaja za veliku zemlju sa značajnim obimom spoljnotrgovinskih transakcija od značaja za malu zemlju i tako dalje. Znači, sama činjenica da postoji određeno odstupanje treba tretirati kao signal da se određene stvari provjere. Ova vrsta statistike je nešto što se danas u svijetu često radi i to ne samo zbog kvaliteta spoljnotrgovinskih podataka. Sjedinjene Američke Država i Kanada (tačnije U.S. Census Bureau i Statistics Canada) su još 1987. godine potpisali sporazum o razmjeni platnobilansnih podataka i njihovoj godišnjoj kontroli. Slično, SAD rade i sa drugim značajnim spoljnotrgovinskim partnerima, kao što je slučaj sa Kinom.

¹² Odstupanje predstavlja razliku iskazanu u procentima, između vrijednosti zemlje koja inicira mirror analizu i vrijednosti zemlje partnera sa kojom se vrši poređenje, utvrđenu po formuli koju je definisao EUROSTAT. Odstupanja se mogu kretati između 0% do 200%. Ukoliko nema odstupanja, znači da nema razlika u podacima između dvije zemlje, što je vrlo rijetka pojava. Ukoliko je odstupanje 200%, to podrazumijeva da jedna od zemalja nije registrovala spoljnotrgovinski promet.

¹³ Galinec, D., „Neslužbeno gospodarstvo u vanjskoj trgovini“, *Financijska teorija i praksa* 26 (1) str.197-212, Hrvatska, 2002.

Tabela br. 5 – Usklađivanje podataka između SAD i Kanade

Godina	Zvanična statistika		Usklađivanje	
	SAD	Kanada	SAD	Kanada
2008	-80,4	83,0	-92,8	92,8
2009	-22,4	30,5	-33,5	33,5

Izvor: *Reconciliation of the United States-Canadian Current Account, 2008 and 2009, www.bea.gov*

Vratimo se na slučaj Crne Gore. Monstat je tokom 2011. godine uradio radnu studiju pod nazivom „Mirror analiza spoljnotrgovinske razmjene Crne Gore“¹⁴. Radna studija pored teoretskog dijela sadrži i veoma korisne informacije iz prakse. Radnom studijom je obuhvaćena trgovina robama Crne Gore sa zemljama EU i sa zemljama Zapadnog Balkana, u periodu od 2006. do 2009. godine.

U tom periodu, vrijednost robe koju je Crna Gora izvezla u ove zemlje kretala se u opsegu od 94,5% do 98,5% ukupnog crnogorskog izvoza. Istovremeno se vrijednost robe koju je Crna Gora uvezla iz ovih zemalja kretala u opsegu od 76,7% do 81,8% ukupne vrijednosti uvezene robe. Dalje, stepen odstupanja vrijednosti uvoza Crne Gore iz zemalja EU kretao se od 16,2% (93 miliona eura) do 33,6% (271 milion eura), odnosno za taj procenat je vrijednost uvoza roba prema našim podacima veća od podataka zemalja izvoznica. Najveća zabilježena vrijednost pozicije *Neto greška i omaški* bila je 250 miliona eura i to u 2012. godini. Ovo je još jedan primjer da isti indikatori primijenjeni na različite zemlje ne moraju da znače isto, pogotovo kada su u pitanju male i visoko otvorene zemlje. Najveće razlike, kod podataka o uvozu u Crnu Goru, javljaju kod robne razmjene sa Grčkom, Njemačkom i Francuskom, pri čemu su se odstupanja kretala od 39,8% do 145,4%.

Tabela br. 6 - Asimetrije i odstupanja kod uvoza Crne Gore¹⁵

Godina	2007		2008		2009	
	Zemlja	Asimetrija u mil.eura	Odstupanja u %	Asimetrija u mil.eura	Odstupanja u %	Asimetrija u mil.eura
Grčka	-29,5	48	-152,5	143,6	-71,2	111,4
Njemačka	-115	72,8	-74,7	39,8	-40,8	45
Francuska	-46,4	145,4	-32,8	71,7	-19,5	110,2

Izvor: *Radna studija broj 1: „Mirror analiza spoljnotrgovinske razmjene Crne Gore“, Monstat*

¹⁴ CBCG je uradila godinu dana ranije radnu studiju pod nazivom: „Analiza statistike spoljne trgovine Crne Gore po opštem i specijalnom sistemu trgovine“ u kojoj se detaljnije obrađuje ova tema iz više uglova. S obzirom da je Monstat zakonom odgovoran za izradu statistike spoljne trgovine, da su na izvoru tih podataka, koristiće se njihovi podaci kao najrelevantniji.

¹⁵ Predznak “-” znači da su podaci sa kojima raspolaže Monstat za taj iznos veći od, u ovom slučaju, podataka zemalja izvoznica.

Kad su u pitanju Njemačka i Francuska, najveće asimetrije¹⁶ se javljaju kod poglavlja 87: *Vozila, osim željezničkih ili tramvajskih šinskih vozila i njihovi djelovi i pribor*. U slučaju Njemačke, asimetrija kod ove grupe proizvoda se kretala od 84 miliona eura (118% procenat odstupanja) u 2007. godini do 20 miliona eura (83% procenat odstupanja) u 2009. Kod podataka za Francusku to je manji procenat, u ove tri godine asimetrija se kretala od 27 miliona eura (193% procenat odstupanja) do 9 miliona eura (173% procenat odstupanja). Kao moguće razloge za razliku navodi se takozvani „Rotterdam efekat“¹⁷ koji znači da zbog nepostojanja carinskih deklaracija između zemalja članica EU dolazi do različitih podataka kada je u pitanju podatak iz koje je zemlje izvezena roba. Kad bi se pretpostavilo da je uvoz vozila bio samo iz ove dvije zemlje, sama činjenica da se asimetrija kretala u opsegu od 30-tak do preko 110 miliona eura (zbirno gledano za obje zemlje), ili činjenica da je suma asimetrije u ove tri godine iznosila oko 220 miliona eura bila bi značajnija od odgovora na pitanje iz koje je zemlje koliko uvezeno. Ovo je samo tema za razmišljanje i za detaljniju analizu. Kad su vozila u pitanju, valjalo bi uzeti u obzir i druge zemlje iz kojih Crna Gora uvozi vozila (npr. Italija).

Činjenica je da je uvoz vozila tokom zadnjih desetak godina značajna pozicija kod uvoza roba. Takođe, činjenica je da je ranijih godina uvoz polovnih vozila imao znatno učešće u ukupnom uvozu vozila. Tako su tokom 2005. godine, blizu 90% uvezenih automobila činili polovni automobili, u 2006. godini njihovo učešće je smanjeno na 64%, da bi se u 2007. godini struktura izmijenila u korist novih automobila sa učešćem od 55%¹⁸. Ono što se kod statističara platnog bilansa u ovom slučaju javljaju kao pitanja (naravno iz ugla izvora *Neto grešaka i omaški*) jeste, prvo, da li je u carinskoj deklaraciji stvarno navedena vrijednost kupljenog polovnog vozila i, drugo, da li je vozilo plaćeno preko bankarskih kanala. Prikazivanje pogrešnog iznosa, zbog na primjer plaćanja manjih carinskih i drugih obaveza, kupovina vozila gotovinom, kao i plaćanje gotovinom drugih obaveza u inostranstvu neophodnih da se uveze vozilo (počev od raznih papira (administracije), pa do goriva potrebnog da se doveze vozilo) i tako dalje, sve su ovo razlozi koji dovode do statističkog neslaganja robnih i novčanih tokova, odnosno razlozi za postojanje *Neto grešaka i omaški*. Koliki je bio uvoz polovnih vozila tokom zadnjih desetak godina ne mora se posebno elaborirati, pogotovo ako se prisjetimo da je ova oblast predstavljala unosan posao posebno u periodu dok su se mogla u Srbiji voziti kola sa punomoćjem iz Crne Gore.

Ako pogledamo trgovinu sa Grčkom, asimetrija se ovdje kretala od 26 miliona eura (60% procenat odstupanja) tokom 2007. godine do 147 miliona eura (176% procenat odstupanja) tokom 2008.¹⁹ godine. Najčešće razlike se javljaju kod poglavlja 27: *Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije*, a objašnjenje za razliku jeste to što Grčka nije evidentirala izvoz goriva ka Crnoj Gori. Tačnost spoljnotrgovinskih podataka Monstat bazira i na osnovu analize uvoza goriva i naplate akciza.

¹⁶ Ovdje se misli na najveću razliku gledano po vrijednosti u hiljadama eura, a ne po procentu odstupanja.

¹⁷ Osim studije Mostat-a više o „Rotterdamskom efektu“ se može naći u na web adresi: http://www.dzs.hr/Hrv/intrastat/acquis/intrastat_guidelines.pdf

¹⁸ Analiza održivosti deficita tekućeg računa Crne Gore, www.cb-cg.org/radne_studije.

¹⁹ Čisto podsjećanja radi: 2008. godina je godina kada je Crna Gora imala najveći uvoz i samim tim i najveći spoljnotrgovinski deficit.

Što se tiče podataka o izvozu Crne Gore u zemlje EU, studija pokazuje da nema značajnijih razlika i da se stepen odstupanja kretao od 0,1% do 7,9%. Najveće razlike uočene su kod robne razmjene sa Grčkom i Njemačkom, gdje se stepen odstupanja tokom 2007., 2008. i 2009. godine kretao u opsegu od 13,2% do 34,2%.

Što se tiče zemalja iz okruženja, u pomenutoj studiji dat je pregled za 2008. i 2009. godinu iz koga se može vidjeti da se najveća asimetrija javlja kod uvoza Crne Gore iz Srbije (120 miliona eura u 2008. godini i 74 miliona eura u 2009. godini). Najznačajnije pozicija, gledano po uticaju na ukupnu asimetriju (40 miliona eura u 2008. i 44 miliona eura u 2009.), jeste poglavlje 27: *Mineralna goriva, mineralna ulja i proizvodi njihove destilacije*. Sastavni dio tog poglavlja jeste i električna energija, te se neslaganje veže za sporazum o razmjeni električne energije (H.E. Piva), odnosno objašnjava primjenom različite metodologije ove dvije zemlje.

Na kraju, zaključak je da kad je u pitanju izvoz Crne Gore u zemlje EU “nema značajnih razlika“, dok se na strani uvoza odstupanja kreću od 16,2% do 28,9%. Kad je u pitanju trgovina sa zemljama Zapadnog Balkana odstupanja su značajnija.

Na kraju pogledajmo kako situacija izgleda kada uporedimo robne tokove (izvor podataka carinske deklaracije) sa tokovima novca (izvor podataka poslovne banke²⁰).

Svaka kupovina i prodaja roba, odnosno svaki uvoz i izvoz prati kretanje novca, ali u suprotnom smjeru (ovdje ćemo izostaviti mogućnost zamjene robe za robu – barter trgovina, jer je njen uticaj minoran). Vrijednosno posmatrano, ti podaci se moraju razlikovati u kratkom periodu vremena zbog mogućnosti kupovanja robe na rate, avansnih uplata i slično. Međutim, ako ove tokove posmatramo u nekom dužem vremenskom periodu, tu ne bi trebalo da bude značajnijih razlika.

Pogledajmo sada kakva je bila situacija u periodu od 2006. do 2012. godine.

²⁰ Sistem izvještavanja centralne ili narodne banke od strane poslovnih banaka naziva se ITRS sistem (engl: International Transactions Reporting System).

Tabela br. 7 - Prikaz toka robe na osnovu dva različita izvora – carinskih deklaracija i ITRS sistema

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	Izvoz robe sa carin. deklar. ITRS	532,9	530,8	550,5	343,1	424,6	486,8	387,9
B	Izvoz Monstat	441,1	454,7	416,2	277,0	330,4	454,4	366,9
C	Uvoz robe sa carin. deklar. ITRS	1.244,2	1.871,5	2.247,0	1.491,8	1.581,1	1.760,2	1.677,2
D	Uvoz Monstat	1.457,4	2.073,1	2.529,7	1.654,2	1.657,3	1.823,3	1.820,8
E	Razlika izvoz (B-A)	-91,8	-76,0	-134,4	-66,0	-94,3	-32,4	-21,0
F	Razlika uvoz (D-C)	213,2	201,6	282,8	162,4	76,2	63,2	143,6
G	Deficit po ITRS	711,2	1.340,7	1.696,4	1.148,7	1.156,5	1.273,4	1.289,4
H	Deficit po Monstatu	1.016,2	1.618,4	2.113,6	1.377,2	1.327,0	1.369,0	1.454,0
I	Razlika u deficitima	305,0	277,6	417,2	228,4	170,5	95,6	164,6

Izvor: CBCG i Monstat

U tabeli imamo dvije vrste podataka – podaci čiji je izvor Monstat su dati u redovima B i D i podaci iz ITRS sistema (izvor - poslovne banke) redovi A i C. Redovi A i B pokazuju izvoz robe, a C i D uvoz robe.

Upoređujući redove A i B možemo zaključiti da postoji konstantno veći priliv novca po osnovu izvoza robe od vrijednosti izvoza roba koji dobijamo na osnovu carinskih podataka (red E). Taj iznos se u datom periodu kretao od 21 miliona eura do 134,4 miliona eura. Sa druge strane, kada je u pitanju uvoz robe i plaćanje za isti (redovi C i D), vidimo da je plaćanje za uvezenu robu stalno manje od vrijednosti uvezene robe i to u opsegu od 63,2 miliona eura do 282,8 miliona eura. Na kraju, ako posmatramo deficite: „novčani deficit“ je uvijek manji i taj manjak se kretao u granicama od 95,6 miliona eura do 417,2 miliona eura. Odnosno, ukupno za ovih sedam godina plaćeno je manje oko 1,7 milijardi eura nego što iznosi vrijednost neto uvoza (zbir robnih deficita) u ovom periodu.

Koji mogu biti razlozi razlike? Pošto se radi o informacijama moguće je da vremenski ne stižu u istom periodu na obradu. Na primjer, novac je poslat ali je roba zadržana na carini iz bilo kog razloga. Ili slučaj koji je nekada bio vezan za uvoz električne energije – struja je uvožena, pri tome se nisu izmirivale carinske obaveze i stoga carinske deklaracije nisu slate na obradu²¹. Tu smo imali slučaj odliva novca (plaćanje uvoza struje), a podatak carine o uvozu nije postojao. Uvoz struje, zbog njene specifičnosti kao robe ne možete stopirati ili skladištiti, a opet uvoz ste morali platiti. Interesantno bi bilo vidjeti kako se sadašnja situacija sa strujom (misli se na situaciju sa KAP-om, uvozom, a neplaćanjem) odražava na uravnoteženost platnog bilansa. Kod svih ovih razloga debalans se „pegla“ ako se posmatra u dužem vremenskom periodu. Sledeći razlog jeste kupovina na odloženo bilo da se radi o dugoročnom kreditiranju ili kratkoročnim avansnim uplatama.

²¹ Ranije je postojalo pravilo da se carinska deklaracija slala na obradu tek kada je cijeli carinski postupak završen, odnosno kad su izmirene sve carinske obaveze od strane uvoznika.

NETO GREŠKE I OMAŠKE

Na primjer, izvezena je mašina vrijednosti 100.000 eura i ugovorom je definisano da se u momentu isporuke robe plati 50.000 eura i ostatak od 50.000 eura u narednom periodu. Pravilno knjiženje bi bilo:

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Izvoz robe	100.000	
Ostale investicije		
Sredstva/Komercijalni kredit		50.000
Gotovina i depoziti banke		50.000

U ovom slučaju, Neto greške i omaške biće jednake nuli. Međutim, u slučaju da ne postoji podatak da se radi o komercijalnom kreditu, knjiženje bi izgledalo ovako:

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Izvoz robe	100.000	
Ostale investicije		
Gotovina i depoziti banke		50.000
Neto greške i omaške		50.000

Takođe, nije rijedak slučaj da ino-partner zahtijeva da domaći kupac (crnogorski rezident koji uvozi robu) položi određeni depozit na račun u inostranstvu na ime avansa za buduću kupovinu robe. U ITRS sistemu to je evidentirano kao plaćanje za uvezenu robu, a pošto se to odnosilo na robu koju je tek trebalo uvesti stvarao se vremenski jaz koji je uticao na Neto greške i omaške. Vremenski jaz je bilo potrebno otkloniti kroz vremensko prilagođavanje. Vremenski jaz koji je nastajao ovim putem uspješno je eliminisan pomoću sistema koji je postojao u okviru Službe devizno-dokumentarne kontrole (DDK – službe), o čemu će biti više riječi u nastavku studije. Sada nešto o avansnim plaćanjima.

Pošto kod podataka banaka postoji i podatak o avansnim uplatama do 90 dana, pogledajmo šta dobijamo kada te podatke dodamo u prethodnu tabelu.

Tabela br. 8 – Poređenje carinskih podataka i podataka poslovnih banaka

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A1	Izvoz robe sa carin. deklar. ITRS	532,9	530,8	550,5	343,1	424,6	486,8	387,9
A2	Avansna naplata kod izvoza	4,3	4,6	14,2	5,1	4,8	12,2	10,5
A	Ukupno A+A1	537,3	535,4	564,8	348,1	429,4	499,0	398,4
B	Izvoz Monstat	441,1	454,7	416,2	277,0	330,4	454,4	366,9
C1	Uvoz robe sa carin. deklar. ITRS	1.244,2	1.871,5	2.247,0	1.491,8	1.581,1	1.760,2	1.677,2
C2	Avansno plaćanje uvezene robe	181,8	224,4	233,3	124,2	140,9	97,8	120,3
C	Ukupno C1+C2	1.426,0	2.095,9	2.480,2	1.616,0	1.722,1	1.858,0	1.797,5
D	Uvoz Monstat	1.457,4	2.073,1	2.529,7	1.654,2	1.657,3	1.823,3	1.820,8
E	Razlika izvoz (B-A)	-96,1	-80,6	-148,6	-71,1	-99,1	-44,6	-31,5
F	Razlika uvoz (D-C)	31,4	-22,8	49,5	38,1	-64,7	-34,6	23,3
G	Deficit po ITRS	888,7	1.560,5	1.915,5	1.267,9	1.292,6	1.359,0	1.399,1
H	Deficit po Monstatu	1.016,2	1.618,4	2.113,6	1.377,2	1.327,0	1.369,0	1.454,0
I	Razlika u deficitima	127,5	57,9	198,1	109,2	34,3	10,0	54,8

Izvor: CBCG i Monstat

Iz ove tabele vidimo da postoji značajno avansno plaćanje kod uvoza robe, dok je, sasvim razumljivo, kod izvoza ta suma evidentno manja. I drugo, vidimo da se razlika između „plaćenog deficita“ i stvarnog deficita smanjila i u 2012. godini je iznosila oko 600 miliona eura.

U Centralnoj banci Crne Gore do prije desetak godina postojala je organizaciona jedinica zadužena za kontrolu tokova novca i roba. U okviru te organizacione jedinice (Služba za devizno-dokumentarnu kontrolu) pratio se uvoz i izvoz roba iz tri izvora. Jedno su bile carinske deklaracije, drugi izvor su bili podaci banaka o platnom prometu sa inostranstvom i treći su bile takozvane uvozno izvozne prijave o zaključenom spoljnotrgovinskom poslu. Kombinujući ta tri izvora tačno se znalo vrijeme u kome se dešavao fizički prelaz robe preko granice i tok novca vezan za tu robu. Na ovaj način se moglo izvršiti vremensko prilagođavanje ovih podataka i izbjeći disbalans u tokovima robe i novca. Takođe, jednostavno se utvrđivao razlog razlike između tokova novca i tokova robe – bilo da se radi o avansnoj naplati, trgovinskom kreditu ili nečem trećem. Nažalost statističara, ovaj način kontrole je ukinut. Kao razlog ukidanja navedeno je da predstavlja biznis barijeru, koja usporava i poskupljuje tokove trgovine.

U Srbiji postoji Devizni inspektorat koji prikuplja informacije iz četiri izvora:

1. Od Uprave carina – podatke o uvozu i izvozu roba;
2. Od Narodne banke Srbije – podatke iz naloga za naplatu, odnosno plaćanje, kao i podatke o evidentiranim kreditnim prijavama;
3. Od Agencije za privredne registre – podatke o registraciji privrednih subjekata, i
4. Od Ministarstva za ekonomske odnose sa inostranstvom.

Na osnovu ovih podataka prati se sa jedne strane poštovanje zakona koji važe u spoljnoj trgovini, a sa druge ovakav način kontrole i vođenja evidencije dobar je izvor podataka o tokovima roba, trgovinskim kreditima, odnosno odloženim plaćanjima i naplatama, kompenzacijama i slično.

Na osnovu navedenog, čini se da veći razlozi za postojanje grešaka treba tražiti na strani uvoza.

4.2. Usluge

Sljedeća pozicija tekućeg računa koja može biti izvor grešaka i omaški jeste pozicija Usluga. U okviru te pozicije turizam predstavlja najvažniju stavku i najzahtjevniju kad je procjena u pitanju. Najvažnija stavka ne samo zbog statistike platnog bilansa, već zbog snažnog uticaja na ekonomiju Crne Gore. U tabeli koja slijedi je dat prikaz prihoda od turizma, po godinama, kao i vrijednost izvoza roba. Kao što se iz tabele može vidjeti, turizam je od 2008. godine najznačajniji izvozni proizvod Crne Gore.

Tabela br. 9 – Prihodi od turizma i izvoza roba, mil. EUR

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno
Procijenjeni prohodi	271	460	541	526	552	619	643	3.612
Izvoz roba	462	483	450	296	357	477	392	2.917

Izvor: CBCG

Do podataka koliko godišnje prihoduje Crna Gora u oblasti turizma dolazi se na bazi procjene. Osnova za procjenu jeste podatak Monstata o ostvarenom broju noćenja, kome se dodaje procjena broja neregistrovanih turista i prosječna dnevna potrošnja po turistima. Tome se dodaju podaci o potrošnji u oblasti zdravstvenog turizma i još neke pozicije koje imaju minoran uticaj na ukupni prihod. U većini zemalja, koje ostvaruju značajne prihode od turizma, do podatka o ukupnim prihodima se dolazi procjenama. Podaci poslovnih banaka, u ovom slučaju, se ne pokazuju toliko dobri, pogotovo kod zemalja kod kojih se prefira gotovina. U Crnoj Gori je to više nego izraženo. Pogledajmo podatke iz sledeće tabele.

Tabela br. 10 – Prihodi od turizma, procijena i evidencija poslovnih banaka, mil. EUR

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno
Procijenjeni prohodi	271	460	541	526	552	619	643	3.612
ITRS	162	224	251	237	234	284	349	1.741
Razlika	109	235	290	288	318	335	295	1.871

Izvor: CBCG

U prvom redu su prikazani procijenjeni prihodi od turizma, u drugom podaci poslovnih banaka, a u trećem redu je data razlika između ova dva izvora. Razlika u stvari predstavlja iznos sredstava koji statistika platnog prometa sa inostranstvom ne može obuhvatiti. Dio tih sredstava ili ostaje u rukama rezidenata i koristi se za tekuću potrošnju ili se stavlja na žiro i tekuće račune (ne na devizne), značajan dio završi u sektoru trgovine i drugim sektorima lokalnih usluga, te se stoga znatno razlikuju procijenjeni prihodi od turizma od onoga što "uhvati" ITRS sistem. Zbir razlika, u periodu od 2006. do 2012. godine je veći nego ukupni prihodi koje su prikazani na osnovu ITRS-a. Banke u okviru podataka koji se odnose na turizam obuhvataju sav novac koji je nastao kao posljedica pružanja usluga od strane raznih turističkih agencija²², hotela, restorana, zatim pružanja raznih zdravstvenih usluga, rekreativno-zabavnih usluga, a značajan dio se odnosi i na sve transakcije koje se vrše pomoću platnih kartica. Podaci vezani za korišćenje platnih kartica, slično kao i informacije o mjenjačkim poslovima (zamjena deviza u mjenjačnicama) su se u nekim zemljama koristili kod procjene dijela prihoda od turizma. Međutim, to se pokazalo pogrešno i većina je odustala od toga. Kad bi se to primijenilo i u prethodnoj tabeli, razlika između procijenjenih prihoda i prihoda iz ITRS bila bi značajno veća.

Neki od osnovnih razloga visokih razlika su:

- Visok stepen plaćanja gotovinom²³,
- Značajno učešće privatnog smještaja u ukupnim smještajnim kapacitetima,
- Značajan procenat neregistrovanog privatnog smještaja,
- Nemogućnost razlikovanja eura domaćeg porijekla od eura inostranog porijekla

Kako ovo utiče na poziciju Neto greške i omaške, prikazaćemo pomoću jednostavnog primjera. Pretpostavimo da su prihodi od turizma procijenjeni na 500 miliona eura. Evidentirali smo pomoću statistike platnog prometa sa inostranstvom 350 miliona eura i ta suma utiče na povećanje potraživanje prema nerezidentima za taj iznos (raste pozicija *Gotovina i depoziti*). Pošto se radi o dvostranom knjigovodstvu, nedostaje još 150 miliona da bi zatvorili poziciju. Tih 150 miliona u stvarnosti se nalazi u vlasništvu rezidenata: bilo da je u „džepovima ili slamaricama“, dio se koristi za tekuću potrošnju, a dio su položili na svoje tekuće ili žiro račune pri tome ne navodeći da je to novac koji su dobili izdajući sobe nerezidentima ili slično. Uravnoteženost na računu platnog bilansa u ovom slučaju postizemo uz pomoć pozicije *Neto greške i omaške* koju uvećavamo za ovih 150 miliona eura.

²² Procjena koja se može naći u istraživanju kompanije Visa govori da kada je riječ o organizaciji putovanja, da 76,5% posjetilaca je samostalno organizovalo svoj boravak, dok je svega 16% ispitanika koristilo usluge turističke agencije. U dokumentu "Istraživanje o turističkim iskustvima posjetilaca sjevernog i južnog regiona Crne Gore" taj procenat je 66,4%.

²³ Kompanija Visa je u okviru, u prethodnoj fusnoti pomenutog istraživanja u oblasti turizma došla do podatka da 74% ispitanika plaća smještaj gotovinom.

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Putovanja	500	
Gotovina i depoziti		350
Neto greške i omaške		150

Znači, kada bi koristili samo podatke dobijene od banaka, to ne bi odogovaralo stvarnim kretanjima, imali bi značajan izvor neslaganja, odnosno Neto grešaka i omaški. Upravo zbog toga se radi procjena ovih prihoda.

Postoji više modaliteta na osnovu kojih zemlje, kod kojih turizam predstavlja značajnu ekonomsku granu, rade procjenu prihoda. Negdje se radi brojanje i anketiranje turista na graničnim prelazima, negdje se to radi u okviru smještajnih kapaciteta. Obično to rade agencije specijalizovane za tu djelatnost, čije usluge koriste centralne banke, ministarstva turizma, finansija i drugi zainteresovani. U slučaju Crne Gore, pored četiri gore navedena razloga, postoji još niz faktora koji otežavaju izradu dobre procjene. Prvi od njih jeste činjenica da je većina smještajnog kapaciteta u privatnim rukama. Međutim, ono što je glavna nepoznanica jeste sa koliko tačno smještajnog kapaciteta raspolaže Crna Gora i koliko od toga čini privatni smještaj. U dokumentu Vlade Crne Gore: „Politika i strategija razvoja turizma do 2020. godine“, navodi se, na osnovu Monstat-ovih podataka, da je u 2005. godini u Crnoj Gori bilo 120 hiljada registrovanih ležajeva. Od toga, 26,3% se odnosi na hotelski smještaj, registrovane privatne sobe čine 45,9%, dok podataka o stanovima za odmor i rekreaciju nema. Takođe, tu se ističe i podatak iz studije koju je izradio Međunarodni institut za turizam iz Ljubljane²⁴ da u Crnoj Gori postoji oko 300 hiljada ležajeva i da se svega 13,3% odnosi na hotelski smještaj. Razlika je više nego značajna. Kad se još tome doda činjenica da je određeni broj tih ležajeva u vlasništvu nerezidenata (što iz zemalja iz okruženja, a što iz daljih zemalja kojima je Crna Gora bila interesantna u procesu kupovine nekretnina²⁵), kao i činjenica da se ni taj se broj ne zna, onda to dodatno komplikuje posao procjene prihoda. Činjenica je da se dio ovih smještajnih kapaciteta koristi za izdavanje i da te pare idu vlasnicima van Crne Gore. U istom dokumentu može se naći podatak koji govori da je procijenjeni broj ostvarenih noćenja²⁶ veći skoro tri puta od zvanično registrovanog.

Sve ovo govori koliko je teško uraditi procjenu koliko koristi ima Crna Gora od turizma i vezano za to uvijek se javlja pitanje koliko je urađena procjena realna. Sa druge strane, na osnovu podatka koji su prikazani u tabeli koja prikazuje razliku između procijenjenih prihoda od turizma i onoga što ide kroz bankarske kanale, vidimo da se radi o značajnoj razlici. Ukupna razlika, za period od 2006. do 2012. godine iznosi nešto preko 1,9 milijardi eura.

Odgovor na pitanje da li je ta količina novca ostala sva u gotovini kod stanovništva, odnosno da li je i koliki dio novca otišao na domaće račune bi svakako omogućio lakše alociranje ovih sredstava

²⁴ Studija rađena na zahtjev Ministarstva turizma i zaštite životne sredine Crne Gore.

²⁵ Tokom zadnjih desetak godina milijarde eura stranog kapitala je uloženo u oblast nekretnina.

²⁶ Procjena Međunarodnog instituta za turizam data u studiji: „Inventarizacija turističkih smještajnih kapaciteta i procjena turističkog prometa“

na poziciju finansijskog računa platnog bilansa – *Gotovina i depoziti*, a sa time i direktno uticao na nivo grešaka i omaški.

Rješenje ovog problema traži vremena i prije svega uvođenje više discipline u realnom sektoru, odnosno turizmu – registracija svih smještajnih kapaciteta, evidencija smještajnih kapaciteta koja se nalaze u vlasništvu nerezidenata i slično, jer pokazana razlika između zvaničnih podataka i podataka datih u relevantnim studijama je nedopustivo visoka. Tek poslije toga treba definisati model kojim bi se statistički evidentirala kretanja u ovoj oblasti na kvalitetan i pouzdan način.

Ovdje završavamo sa dijelom koji se tiče računa usluga iako bi još neke od pozicija ovog područja mogle biti izvor neslaganja. Međutim, njihov uticaj na ravnotežu platnog bilansa je manji od uticaja koji može da ima oblast turizma.

4.3. Tekući transferi i faktorski dohoci

Iako se metodološki ova dva podračuna tekućeg računa platnog bilansa odvojeno tretiraju, u ovoj studiji ćemo ih zajedno posmatrati.

Za veći dio tekućih transfera i faktorskih dohodaka odomaćen je naziv doznake. Pri tome se misli na sva novčana sredstva koja migranti i rezidenti na privremenom radu u inostranstvu šalju u Crnu Goru svojim porodicama. Najveći dio tih sredstava šalju migranti, kao i pomorci koji rade na stranim brodovima. Zajedničko za obje ove grupe jeste, nažalost, nedostatak osnovnog podatka – koliko ih ima. Ma kako čudno zvučalo, za malu Crnu Goru i sa druge strane za nekoga ko šalje veoma značajna sredstva u domovinu, nema podatka o njihovom broju. Dok se kod pomoraca, već desetak godina, pominje cifra od 4.000 do 5.000 pomoraca²⁷, za migrante se ne može dobiti upotrebljiv podatak.

Samo manji dio doznaka se uspijeva registrovati. Razlog tome treba tražiti u načinu transferisanja ovih sredstava. Najveći dio doznaka prenosi se neformalnim kanalima, autobusima, avionima, preko rođaka. Znači, kad bi se obuhvatili i drugi prilivi koji dolaze u gotovini kroz neformalne kanale, pogotovo ljeti kad iseljenici dolaze u posjete, taj bi iznos bio znatno veći.

Pogledajmo o kakvom redu veličina se radi.

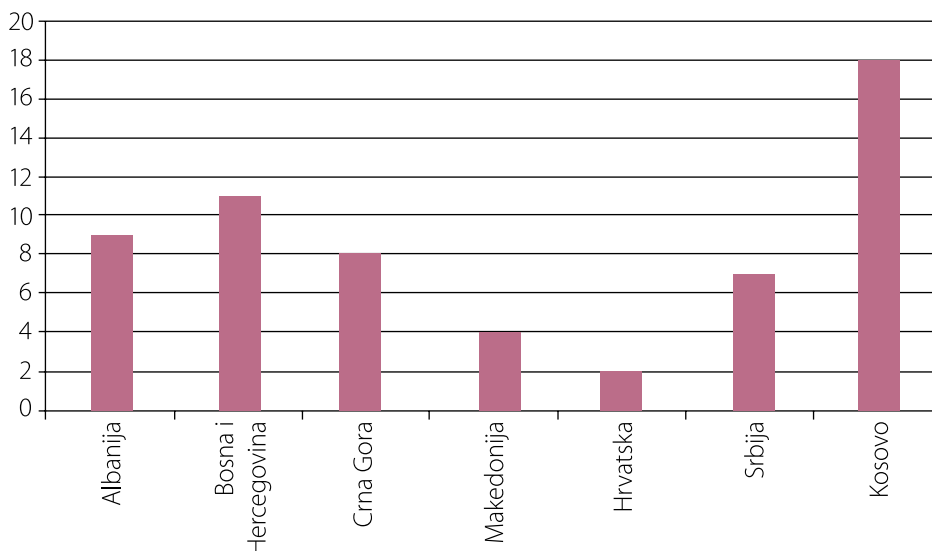
Od početka 2005. do kraja 2012. godine, registrovani priliv doznaka u Crnu Goru iznosio je 1,99 milijardi eura. To je skoro dvije trećine bruto domaćeg proizvoda u 2012. godini. Ovaj iznos obuhvata i procjenu prihoda pomoraca, koja na godišnjem nivou iznosi oko 45 miliona eura. Koliki je procenat neregistrovanih prihoda nikada nije ni približno utvrđeno.

²⁷ Ta brojka se morala u ovom periodu mijenjati ako nizbogčega drugog, a ono zbog činjenice da u Crnoj Gori postoji fakultet za pomorstvo i srednja pomorska škola, koji godišnje iskoluju ne manje od 150 stručno osposobljenih radnika u ovoj oblasti.

Da značajna svota transfera stiže neformalnim kanalima pokazuje istraživanje iz 2007. godine koje je sproveo Olivije Bove iz švajcarskog Državnog sekretarijata za ekonomske poslove (SECO), a koje se odnosi na Srbiju. Slična situacija je i u većini zemalja bivše SFRJ. Rezultati istraživanja govore da srpska dijaspora novac uglavnom šalje preko komšija i prijatelja (80%), vozača autobusa (15%) ili poštom (5%). Zbog sličnosti koja postoji u ovom dijelu između zemalja bivše SFRJ, može se zaključiti da slični procenti važe i za Crnu Goru. Sve dok doznake stižu ovim putevima, bilo zbog nižih transakcionih troškova ili nekog drugog razloga, statističari mogu samo nagađati o kolikom iznosu se radi. Za Crnu Goru to je još teže, jer koristi euro kao sredstvo plaćanja, a većina doznaka stiže upravo u ovoj valuti. U drugim zemljama, kao na primjer u Srbiji, statističari mogu na osnovu mjenjačkih poslova „uhvatiti“ dio ovih doznaka (euro se ne koristi kao sredstvo plaćanja, već ga je potrebno zamijeniti za dinar). Možda činjenica da je u vrijeme konverzije marke u euro količina konvertovanog novca znatno premašila i najoptimističnije procjene, daje mogućnost da se nasluti da se radi o znatnom iznosu sredstava čiji je izvor transferi migranata i zaposlenih u inostranstvu.

Svjetska banka pažljivo prati kretanje doznaka (radničke zarade + kompenzacije zaposlenima + transferi migranata²⁸) i na osnovu posljednjih raspoloživih podataka koji se odnose na 2011. godinu, priliv doznaka izražen kao procenat od bruto domaćeg proizvoda kod zemalja u regionu prikazan je na sljedećem grafiku.

Grafik br. 5 – Doznake, % BDP-a

Izvor: <http://econ.worldbank.org/>

²⁸ <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS>

Interesantan za Crnu Goru je podatak koji su hroničari zapisali da je bilo godina u periodu postojanja Kraljevine Crne Gore kada je pomoć naših iseljenika bila jednaka sumi njenog godišnjeg budžeta. Kad se uzmu u obzir činjenice da su prva iseljavanja Crnogoraca registrovana još 1478. godine, da su samo 1817. godine međunarodna tijela dala saglasnost da se iz Crne Gore iseli 20.000 Crnogoraca i da se, prema evidenciji iz pasoških knjiga, u periodu od 1879. do 1905. godine u Evropu, Ameriku i Afriku iselilo oko 72.000 Crnogoraca, može se naslutiti o kolikom broju emigranata se radi. Negdje se pominje da još „jedna Crna Gora“ živi u inostranstvu. Nedavno je u sredstvima javnog informisanja objavljen podatak da se smatra da u Turskoj živi oko 300 hiljada ljudi koji su porijeklom iz Crne Gore.

Sav taj novac koji stiže neformalnim kanalima direktno utiče na standard građana, njihovu kupovnu moć, potrošnju, novčanu masu, uvoz, služi za finansiranje deficita i tako dalje. Bolji obuhvat ovih tokova direktno bi uticao na smanjenje deficita tekućeg računa.

Sa druge strane, u okviru ove grupe nalaze se i nerezidenti koji rade u raznim oblastima u Crnoj Gori, počev od turizma do građevinarstva. Dio tih radnika je prijavljen, znatan dio ne. Propisom je precizirano da svaki strani državljanin mora prijaviti boravak ali to u praksi nije tako. Kod granične policije može se naći registracija ulaska i izlaska stranaca (ne postoji podjela na rezidente i nerezidente), ali nemaju podatak o broju dana njihovog boravka, tako da taj podatak sa statističkog aspekta nije previše koristan. Takođe, podatak o broju izdatih dozvola za rad ne govori o tome koliko su stranci dana radili u Crnoj Gori, kao ni o njihovoj zaradi. Zbog toga je to, takođe, slabo upotrebljiv podatak za statističke svrhe. Ono što je tačno je da oni određenu količinu novca koju su zaradili iznose u džepovima van Crne Gore, odnosno nose svojim porodicama.

4.4. Strane direktne investicije

Strane direktne investicije (SDI), osim što značajno doprinose privrednom razvoju Crne Gore i što čine bitnu poziciju u platnom bilansu, one su zbog različitih pojavnih oblika potencijalni su izvor *Neto grešaka i omaški*.

Postoji više podjela SDI. Najčešće korišćena je podjela na sljedeće tri kategorije:

1. **Vlasnički kapital** - investiranje u akcije pravnog lica,
2. **Reinvestirani profiti (zarade)** - prihodi afilijacija koji nisu raspodijeljeni u dividende, i
3. **Ostali kapital** - kratkoročne i dugoročne pozajmice i zajmovi između matičnog pravnog lica i afilijacija.

Ovdje ćemo posmatrati SDI kroz dva pojavna oblika – SDI u obliku novca i u obliku robe. Kod prvog oblika misli se na priliv novca iz inostranstva i kupovanje akcija preduzeća, nekretnina i slično. Većina SDI u novčanom obliku ide preko banaka i to je dosta jednostavno statistički obuhvatiti i oni ne prave debalans u platnom bilansu. Takođe, ni u slučajevima kada se iz nekog razloga

SDI prikaže kao kredit²⁹ to ne dovodi do pojave *Neto grešaka i omaški*. Ovdje možemo govoriti da se radi o drugoj vrsti greške u statistici platnog bilansa, greške kod alociranja podataka - umjesto da se transakcija evidentira na poziciji SDI, ona se nalazi na poziciji *Kredit*. Ovo jedino opterećuje Statistiku spoljnog duga, odnosno Međunarodnu investicionu poziciju³⁰, ali to ne utiče na greške i omaške. Međutim kada se unese gotovina u zemlju i sa njom izvrši direktno ulaganje (kupovina akcija, nekretnina i slično), to već može stvarati određeni debalans pozicija platnog bilansa.

Od avgusta 2011. godine počelo se sa evidentiranjem unosa gotovine (gotovina čiji su iznosi preko 10.000 eura) u Crnu Goru i do danas je evideniran unos oko 10 miliona eura. Koliko je toga bilo za vrijeme prije avgusta 2011. godine, pogotovo za vrijeme investicionog buma nemoguće je znati (od 2005. godine do kraja 2011. godine registrovani priliv SDI iznosio je oko 4,3 milijarde eura). Takođe, iznos od 10.000 eura, koliko je dozvoljeno da se se unosi, odnosno iznosi iz zemlje u kešu bez ikakve potvrde o porijeklu, za malu ekonomiju kao što je Crna Gora nije nebitan iznos (dodatna pojašnjena data u dijelu 3 studije).

Drugi oblik SDI koji utiče na poziciju *Neto greške i omaške* jeste SDI koje u obliku robe ulaze u zemlju. Na primjer, kada nerezident, strani investitor gradi određeni objekat u Crnoj Gori on može materijal neophodan za izgradnju toga objekta kupiti u inostranstvu. To nije bio rijedak slučaj kod izgradnje velikih objekata (zgrada, hotela i slično) da se materijal za unutrašnje radove (pločice, klima uređaji, parketi i tako dalje) kupuju direktno u inostranstvu, a ne kod stovarišta građevinskog materijala koja se nalaze u Crnoj Gori. Pri tome se, takođe, u većini slučajeva plaća roba sa računa investitora u inostranstvu. Razlozi za ovako postupanje su jednostavni: takva nabavka robe investitoru je bila jednostavnija i jeftinija – ne mora prebacati sredstva sa svog računa u inostranstvu na račun u zemlji, pa sa tog računa plaćati ino-firmi uvezenu robu. Takođe, jeftinije mu je kupovati robu direktno od dobavljača, nego istu robu kod domaćeg prodavca. Tako se ovdje javlja neslaganje između tokova roba i tokova novca. Kad se roba uveze u Crnu Goru ona se evidentira na carini kao obični uvoz i to se registruje u statistici spoljne trgovine. Sa druge strane, pošto se plaćanje vrši u inostranstvu (investitor sa računa u svojoj zemlji prebacuje pare na račun proizvođača koji je, takođe, u inostranstvu), sa tom informacijom statističari ne raspolazu. Iako je iz ovog razloga uvedena posebna šifra koja se upisuje u carinsku deklaraciju i koja jasno odvaja SDI u obliku robe od ostale robe, stiče se utisak da se ova šifra ne koristi adekvatno.

Slijedi primjer pravilnog knjiženja kada je jasno da se radi o robi stranog direktnog investitora.

Kada se u carinsku deklaraciju, tačnije u polje 24 upiše tačna vrsta spoljnotrgovinskog posla (SDI u obliku robe), tada će u platnom bilansu knjiženje izgledati ovako:

²⁹ U praksi je primijećeno da se jedan dio kredita iz inostranstva, uložen pretežno u oblast turizma, odnosno nekretnina, ne vraće. Više se nego sigurno može pretpostaviti da nije riječ o kreditnom aranžmanu već o SDI.

³⁰ Engl. IIP – International Investment Position.

NETO GREŠKE I OMAŠKE

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Uvoz robe		100.000
Direktna investicija	100.000	

Međutim, ako se u ovom slučaju u polje 24 ne upiše tačna vrsta spoljnotrgovinskog posla (umjesto direktne investicije upišu konačan uvoz), tada će se za vrijednost uvezene robe povećati *Neto greške i omaške*. Tad imamo slučaj:

	<u>CREDIT</u>	<u>DEBIT</u>
Uvoz robe		100.000
Neto greške i omaške	100.000	

Posebno teško je ispratiti dešavanja kod multinacionalnih kompanija. Zamislimo slučaj da je jedno domaće privredno društvo dio multinacionalne kompanije i da se bavi izvozom. Da bi proizvela izvozni proizvod ono mora uvesti određenu robu. Kada naplati izvezenu robu taj novac legne na račun majke kompanije u inostranstvu koja sa tog istoga računa izmiruje vrijednost uvezene robe. Znači, novčani tok se odvija izvan Crne Gore. U ovom slučaju, osim što se pojavljuje vremenska razlika u tokovima, javlja se i teškoća samog obuhvata ovih transakcija. U praksi, zbog ogromnog broja transakcija je nemoguće upoređivati svaki uvoz (podatak sa deklaracije) sa njegovim finansijskim tokom.

4.5. Ostale investicije - Gotovina i depoziti

Pozicija platnog bilansa *Ostale investicije* obuhvata kretanje kredita (finansijskih i komercijalnih), te gotovine i depozita po sektorima: banke, država i ostali sektori. Najveći izvor ovih podataka je monetarna statistika, zatim slijede podaci iz ITRS, anketna istraživanja o SDI i kreditima i druge procjene (primjer – turizam), podaci Ministarstva finansija o zaduživanju države i sl. Iz ugla grešaka i omaški već je dosta u tekstu koji je prethodio rečeno o problemima evidentiranja novčanih tokova, plaćanja u gotovini, te nerazlikovanja domaćeg eura od eura inostranog porijekla. Sve to je predmet pozicije *Gotovina i depoziti*.

Problem sa plaćanjem u kešu, kao i potrebom da se novac drži u „slamaricama“ karakterističan je za gotovo sve zemlje bivše SFRJ. Takav je slučaj i u Hrvatskoj gdje je, iako koriste domaću valutu, značajan dio, na primjer prihoda od turizma ili raznih drugih transfera, završavao van bankarskih kanala, odnosno u "slamaricama". Zbog teškoća pri obuhvatu ovih tokova, Hrvatska narodna banka je jedno određeno vrijeme poslije 1999. godine iz platnog bilansa izostavljala poziciju *Gotovina i depoziti ostalih sektora* i to je snažno uticalo na *Neto greške i omaške*. U momentu konverzije nacionalnih valuta u euro, krajem 2001. i tokom 2002. godine, u Hrvatskoj narodnoj banci je registrovan značajan porast deviznih depozita građana i na bazi toga su tokom 2003. godine

uradili procjenu za prvu polovinu 2002. godine stavke *Gotovina i depoziti ostalih sektora*, koja je objasnila 80% iznosa stavke *Neto greške i omaške* za taj period³¹. Kakav je slučaj kod nas može se naslutiti iz činjenice da je neposredno prije konverzije njemačke marke (tada zvaničnog sredstva plaćanja) procjena bila da se radi o maksimalno 500 miliona njemačkih maraka. Poslije završene konverzije taj iznos je bio blizu 500 miliona eura. Preciznije rečeno, za prva tri mjeseca 2002. godine u Crnoj Gori je konvertovano oko 913 miliona DEM u 466,8 miliona eura³². Osim toga, konvertovano je još oko 30 miliona eura koji su bile rezerve u trezorima³³. Od ukupnog iznosa, u tom periodu od prva tri mjeseca građani su konvertovali oko 583 miliona DEM. Dakle, mnogo više nego što su i najveći optimisti mogli pretpostaviti. To samo govori o količini novca koja se držala u slamaricama.

Znači, pozicija *Gotovina i depoziti* je značajan izvor pozicije *Neto greške i omaške*.

Takođe, u okviru pozicije *Ostale investicije* trebalo bi usklađivati vremensku razliku koja nastale kod kupovine robe na odloženo, što, takođe, dovodi do neslaganja robnih i novčanih tokova.

4.6. Devizne rezerve

Devizne rezerve ili rezervna aktiva predstavljaju stranu aktivu koja je pod kontrolom monetarnih vlasti i na raspolaganju monetarnim vlastima za potrebe direktnog finansiranja neravnoteže u bilansu plaćanja, indirektnog regulisanja neravnoteže putem intervencija na deviznom tržištu radi uticaja na devizni kurs i za ostale potrebe. Šire tumačenje deviznih rezervi obuhvata pored strane aktive koja je vlasništvo monetarnih vlasti i sve druge devize koje stoje na raspolaganju poslovnim bankama, pa čak ide i do toga da devizne rezerve obuhvataju svu stranu aktivu sa kojom raspoložu rezidenti (monetarne vlasti, poslovne banke na svojim računima i građani). Tema ove studije nije razmatranje šta devizne rezerve znače za ekonomiju Crne Gore, već je fokus na to kakva je njihova uloga u statistici platnog bilansa. Međutim, da bi se u potpunosti pojasnila uloga deviznih rezervi u uravnoteženju platnog bilansa, odnosno njihov uticaj na pojavu disbalansa tog sistema, ukratko ćemo se osvrnuti na njihovu ulogu kod ekonomije koja koristi euro i napraviti paralelu sa zemljom koja koristi sopstvenu valutu.

Međunarodne rezerve za Crnu Goru, koja koristi euro kao sredstvo plaćanja, manje su značajne nego za ekonomije zemalja koje koriste sopstvenu valutu. U slučaju Crne Gore, međunarodne re-

³¹ Ovaj način procjenjivanja stavke *Gotovina i depoziti* se u Hrvatskoj pokazao kao efikasan, ali treba imati na umu da se u Hrvatskoj koristi domaća valuta i da sva plaćanja možete vršiti samo u toj valuti. Čim neko položi euro na svoj račun odmah se zna da je izvor tog eura transakcija sa inostranstvom i na taj način se prilično jednostavno može pratiti stanje deviznih depozita (jedne od kontra stavki dešavanja na tekućem računu). U Crnoj Gori nije tako upravo zbog korišćenja eura kao zvaničnog platežnog sredstva (transakcije između rezidenata i rezidenata i nerezidenata mogu se odvijati u eurima).

³² Period od tri mjeseca je označen kao period u kome se trebala izvršiti kompletna konverzija. Međutim, ostavljena je mogućnost, za slučaj da neko nije stigao iz bilo kojeg razloga izvršiti zamjenu, da u narednih deset godina to uradi.

³³ Izvor: CBCG, Godišnji izvještaj o radu Centralne banke Crne Gore za 2002. godinu.

zerve nemaju gotovo nikakvog uticaja na stabilnost valute koja se koristi kao sredstvo plaćanja u zemlji – euro. Zatim, povezivanje nivoa deviznih rezervi sa uvozom roba (odrednica da minimalni iznos deviznih rezervi treba da je jednak tromjesečnom iznosu uvoza), takođe, nema nikakav značaj u slučaju Crne Gore. U Crnoj Gori da bi uvezli određenu robu iz inostranstva ne trebate „domaću“ valutu zamijeniti za devize i na taj način uticati na kretanje deviznih rezervi. Pogledajmo kako to funkcioniše u zemljama koje imaju sopstvenu valutu.

U zemljama sa sopstvenom valutom, kao što je na primjer Srbija, preduzeća dolaze do neophodnih deviza za obavljanje transakcija sa inostranstvom najčešće otkupom od Narodne banke Srbije. U tom slučaju, Narodna banka prodaje devize iz deviznih rezervi za domaću valutu, odnosno direktno se smanjuju devizne rezerve. Znači, postoji direktna veza između trgovine sa inostranstvom i deviznih rezervi. Dalje, devize do kojih dođe srbijanski izvoznik, pošto u matičnoj zemlji nije dozvoljeno plaćanje u devizama, konvertuje u dinar prodajući devize Narodnoj banci i na taj način direktno utiče na kretanje deviznih rezervi (ili ih drži na svom deviznom računu – opet lako za evidentiranje statističarima). Znači, ovdje imamo sa jedne strane trgovinu (nebitno da li je riječ o uvozu ili izvozu), a sa druge strane, kao kontrastavku kretanje deviznih rezervi (ili depozita na deviznim računima). Znači, uspostavljen je balans. Kakav je slučaj kod nas u Crnoj Gori?

U Crnoj Gori, domaća valuta je euro, konvertibilna je i lagano se koristi za plaćanja, kako u zemlji, tako i prema inostranstvu. Izvoznik ne mora da ide kod Centralne banke da konvertuje domaću valutu za drugu konvertibilnu valutu. Znači, ovdje nema direktne veze trgovine sa inostranstvom i kretanja deviznih rezervi.

Tabela br. 11 - Platni bilans Crne Gore, 2005-2012, u milionima eura

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Tekući račun	-302	-674	-1.059	-1.535	-830	-710	-573	-587
Kapitalni i finansijski račun	289	602	1.220	1.466	640	512	416	336
Promjena rezervi CBCG	-113	-137	-151	155	-85	-17	114	-45
Neto greške i omaške	13	72	-162	69	190	198	157	251

Izvor: CBCG

Tabela pokazuje sljedeće: Tekući račun je stalno u deficitu. Kapitalni i finansijski račun je stalno u suficitu ali nedovoljnom da pokrije deficit tekućeg računa. Uz takvo stanje bilježimo rast deviznih rezervi svih godina izuzev 2008. i 2011. godine (negativan iznos pozicije *Promjena rezervi CBCG* znači rast), što ne bi trebalo da je slučaj. Devizne rezerve jedne zemlje rastu kada ima više sredstava nego što ima obaveza. Znači, ili imamo višak sredstava za koje ne znamo (siva ekonomija) pa sa njima i sa evidentirnim sredstvima i više nego što je potrebno pokrивamo deficit tekućeg računa (višak utiče na porast deviznih rezervi) ili kretanje na ovoj poziciji možda i ne zavisi samo od međunarodnih transakcija Crne Gore.

Devizne rezerve Crne Gore (u tabeli pozicija *Promjena rezervi CBCG*) čine plasmani u hartije od vrijednosti, depozite, i manji dio su sredstva kod MMF-a i gotovina u Trezoru Centralne banke. Izvor ovih sredstava jesu depoziti Ministarstva finansija i Fonda za zaštitu depozita, obavezna rezerva banaka u zemlji i inostranstvu, sopstvena sredstva CBCG, obaveze za sredstva kod MMF-a i poslovni računi banaka. Ukupan nivo sredstava međunarodnih rezervi CBCG determinisan je prvenstveno stanjem deponovanih sredstava MF i FZD-a i obimom izdvojenih sredstava obavezne rezerve. Pored ovih eksternih, najznačajniju stavku u strukturi izvora čini kapital CBCG u finansijskom obliku.

Da li nivo deviznih rezervi zavisi isključivo od ekonomskih odnosa Crne Gore sa inostranstvom?

Formiranjem FZD-a zakonom je propisana svota novca koju banke treba da odvoje u Fond (početna premija), kao redovna premija koja se obračunava tromjesečno primjenjujući određenu stopu na prosjek ukupnih depozita banke posljednjeg dana svakog mjeseca u prethodnom tromjesečju. Fond može doći do sredstava i pomoću određenih donacija. Pošto su sredstva FZD sastavni dio deviznih rezervi sve ovo je uticalo na njihovo kretanje ali to nije bilo vezano za transakcije sa inostranstvom (izuzev ako donacije ne stignu iz inostranstva). Znači, kretanja sredstava Fonda vrlo malo zavise od međunarodnih transakcija Crne Gore. Šta je sa sredstvima Ministarstva finansija? U godinama kada smo ostvarivali budžetski suficit, dio sredstava Ministarstva finansija polagan je na račune u inostranstvu, time se uticalo na kretanje deviznih rezervi. Međutim, snažno punjenje budžeta, a time i suficit imali smo zbog snažnog uvoza, odnosno plaćanja uvoznog PDV-a. Taj PDV su plaćali rezidenti Crne Gore, znači građani Crne Gore su uticali na povećanje sredstava Ministarstva finansija. Iako bi mogli reći da ovaj slučaj ima veze sa transakcijama sa inostranstvom (uvoz robe), opet je ovo totalno različito od situacije kada rezident Crne Gore uveze robu i istu plati nerezidentu, odnosno inostranom dobavljaču. Ili pogledajmo slučaj sa euro obveznicama. Crna Gora se zadužila tokom 2010. i 2011. godine, to zaduženje je evidentirano pravilno, ali šta kad se ta sredstva potroše za npr. isplatu penzija. Imamo smanjenje deviznih rezervi koje nije posljedica ekonomskih odnosa sa inostranstvom, odnosno nemamo kontrastavku u platnom bilansu. Za Crnu Goru bi idealno bilo kad bi se moglo pratiti kretanje cijele novčane mase. Pošto Crna Gora ne može emitovati euro, svako povećanje ili smanjenje novčane mase rezultat je ekonomskih odnosa sa inostranstvom. To bi bila jedna odlična uravnotežujuća pozicija koja bi pratila kretanje pozicije *Gotovina i depoziti* nastalo kao rezultat dešavanja na ostalim pozicijama platnog bilansa. Ali, to je za sad nemoguće, što je dokazao i neuspješni makroekonomski model procijene gotovine. Dok god se bude preferiralo plaćanje u kešu, slanje značajnih sredstava (doznaka) neformalnim kanalima, uz veoma liberalna pravila kojima su obuhvaćeni finansijski tokovi, praćenje ove pozicije će biti izuzetno teško.

5. ZAKLJUČAK

Platni bilans je statistički izvještaj koji počiva na principu dvojnog knjigovodstva. Prema tom principu, svaka se transakcija knjiži dva puta – jednom na prilivnoj (potražnoj) i drugi put na od-
livnoj (dugovnoj) strani, pri čemu se obje strane moraju slagati. Kako u praksi ova statistika obuhvata ogroman broj transakcija, tako je gotovo pravilo da se ove dvije strane ne slažu. S tim u vezi, u platni bilans je uključena pozicija *Neto greške i omaške* koja dovodi u ravnotežu ove dvije strane. Često se vrijednost, odnosno veličina ove pozicije direktno dovodi u vezu sa kvalitetom statistike platnog bilansa. Međutim, to nije uvijek opravdano. Možete imati veoma nisku vrijednost ove pozicije, a da ste pri tome napravili značajne propuste kod evidentiranje određenih tokova, koji bi trebalo biti bilježeni na suprotnim pozicijama, tako da su se greške jednostavno poništile. Poziciju *Neto greške i omaške* treba posmatrati kao jedan ekonomski indikator koji nas prvenstveno upozorava da postoje neke stvari koje nisu adekvatno zabilježene ili nisu uošte zabilježene i na osnovu toga prvenstveno treba istražiti koje to stvari mogu biti.

Znači, suština pozicije *Neto greške i omaške* nije svođenje njihove vrijednosti na nulu, već nalaženje razloga njihovog postojanja, kao i usmjeravanje u kom pravcu treba tražiti nedostatke. Pronalaskom razloga, odnosno izvora za njihovo postojanje, sa jedne strane, stvaramo značajan pre-
duslov za dalje unaprjeđivanje kvaliteta statistike platnog bilansa. Studija pokazuje u kom pravcu treba djelovati u cilju povećavanja obuhvatnosti podataka i podizanja kvaliteta istih. Sa druge strane, razlozi značajnih vrijednosti pozicije *Neto greške i omaške* ne moraju biti vezani za dobru primjenu propisane metodologije. Ova pozicija nam može govoriti i o nesavršenosti same metodologije i potrebi njenog inoviranja. Osim toga, za kreatore ekonomske politike kretanje pozicije *Neto greške i omaške* može biti signal da se jedan značajan dio ekonomskih tokova odvija u nelegalnim okvirima (bilo da je riječ o raznim oblicima kontrabande, prekograničnog šverca ili krijumčarenja robe ili da se jednostavno radi visokom učešću sive ekonomije npr. u oblasti turizma), što državu, u vidu raznih oblika poreske evazije, uskraćuje za određeni dio poreskih sredstava.

Znači, svi ovi razlozi jasno govore da pozicija platnog bilansa *Neto greške i omaške*, možemo slobodno reći, jedan ekonomski pokazatelj koji nam govori kakve korake trebamo preduzeti ne samo u oblasti statistike.

6. LITERATURA

1. Galinec, D. „Neslužbeno gospodarstvo u vanjskoj trgovini“, Financijska teorija i praksa 26 (1), Hrvatska, 2002.
2. Kilibarda, B. „Platni bilans Crne Gore, teorija i praksa“, CBCG, Podgorica, 2011.
3. CBCG: „Analiza statistike spoljne trgovine Crne Gore po opštem i specijalnom sistemu trgovine“, Radna studija br. 18, 2010.
4. CBCG: Godišnji izvještaj o radu Centralne banke Crne Gore za 2002. godinu, 2003.
5. MONSTAT: „Mirror analiza spoljnotrgovinske razmjene Crne Gore“, Radna studija broj 1, 2011.
6. Reconciliation of the United States-Canadian Current Account, 2008 and 2009, www.bea.gov
7. Vlada Crne Gore: „Politika i strategija razvoja turizma do 2020. godine“, 2008.

